

ΕΥΗ ΚΑΡΟΥΖΟΥ

ΕΓΚΛΗΜΑ ΚΑΙ ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΚΡΑΤΟΥΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΟΘΩΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ: ΠΡΟΤΕΡΑΙΟΤΗΤΕΣ ΣΤΗΝ ΠΟΙΝΙΚΟΠΟΙΗΣΗ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΩΝ

Το 1825 γράφει ο Μπαλζάκ: «Το Παρίσι... δεν είναι πια εκείνο το παλιό Παρίσι, το χωρίς ήθη και φώτα: μπορεί βέβαια να μην υπάρχουν φανάρια, αλλά οι χωροφύλακες και οι σπιούννοι είναι από μόνοι τους φάροι φωτεινοί... Γνωρίζουμε πολύ καλά ότι σήμερα δεν σκοτώνουν πια ανθρώπους στο δρόμο τη νύκτα, ότι δεν κλέβουν τόσο συχνά όσο άλλοτε... Ξέρουμε επίσης τι στοιχίζουν κάθε χρόνο οι χωροφύλακες, η αστυνομία κ.λ.π. ... Βλέποντας οι κλέφτες ότι μπορούν να πλουτίσουν με τεχνάσματα δίχως να παίζουν το κεφάλι τους, προτίμησαν την απάτη από το φόνο... Οι έντιμοι άνθρωποι φοβούνται παλιά τους δολοφόνους. Οι μόνοι τους εχθροί σήμερα είναι οι ταχυδακτυλουργοί. Τώρα πια ακονίζεται το μυαλό και όχι τα μαχαίρια».¹ Το απόσπασμα αυτό αποτυπώνει τους τρεις πόλους με τους οποίους συνδέεται η κοινωνική παραβατικότητα στη νεότερη εποχή: η βία, η ιδιοκτησία και η κρατική εξουσία. Τα δύο πρώτα ως έκφραση της παραβατικότητας, το τρίτο ως ρυθμιστικός παράγοντας των δύο πρώτων.

Το σχήμα αυτό χρησιμοποιείται, εδώ και πολλές δεκαετίες, ως βασικό εργαλείο προσέγγισης και ερμηνείας του εγκλήματος. Πράγματι, οι δύο βασικές κατηγορίες, γύρω από τις οποίες στρέφονται συνήθως οι ερμηνείες του εγκλήματος, είναι οι διαπροσωπικές σχέσεις και η ιδιοκτησία. Οι κατηγορίες αυτές συχνά αντιστοιχούν σε διαφορετικές και διακριτές εποχές κοινωνικής και οικονομικής οργάνωσης των δυτικών κοινωνιών. Δηλαδή, αρχικά επικρατούν οι διαπροσωπι-

1. Ονορέ ντε Μπαλζάκ, *Κώδικας των εντίμων ανθρώπων ή πώς να μη σας πιάνουν κορόιδο οι απατεώνες*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 1994, σ. 17-18.

κές σχέσεις και αργότερα, με την επέκταση των εμπορευματικών σχέσεων και την άνοδο της αστικής τάξης, η ιδιοκτησία. Από τις ερμηνείες αυτές απουσιάζει ένας τρίτος πόλος εξίσου σημαντικός, ιδιαίτερα κατά τους δύο τελευταίους αιώνες. Ο πόλος αυτός είναι το κράτος.² Νομίζω ότι αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι η φανερή ή λανθάνουσα ταξική ταξινόμηση των αδικημάτων ταυτίζει την αστική τάξη αφενός με την ιδιοκτησία και αφετέρου με το κράτος.

Σύμφωνα με την πρώτη ταύτιση, η αστική τάξη φέρεται ως ο αποκλειστικός φορέας της ιδιοκτησίας των αγαθών. Σύμφωνα με τη δεύτερη ταύτιση, το κρά-

2. Βλ. ενδεικτικά: Lawrence Stone, «Interpersonal Violence in English Society 1300-1980», *Past and Present*, 101, 1983, σ. 22-30. J.A. Sharpe, «The History of Violence in England: Some Observations», *Past and Present*, 108, 1985, σ. 206-215. Howard Zehr, *Crime and the Development of Modern Society. Patterns of Criminality in Nineteenth Century Germany and France*, 1976. J. Beatrice, «The Pattern of Crime in England 1660-1800», *Past and Present*, 62, 1974, σ. 47-95. Οι V. Gatrell και T. Hadden εξετάζουν διάφορα αδικήματα εναντίον των αρχών, υπό τον τίτλο «αδικήματα διαμαρτυρίας» (εμπρησμοί, βιομηχανικές και αγροτικές δολιοφθορές, στάσεις και εξεγέρσεις, διατάραξη δημόσιας τάξης ή κοινής ησυχίας, προδοσία κ.λ.π.), αλλά διαπιστώνουν ότι τα αδικήματα αυτά έχουν πολύ μικρό ποσοστό. «Criminal statistics and their interpretation», στο E.A. Wrigley (ed.), *Nineteenth-century society. Essays in the use of quantitative methods for the study of social data*, Cambridge: At the University Press, 1972, σ. 371-372. Είναι πολύ πιθανόν πολλά από τα αδικήματα εναντίον των αρχών να περιλαμβάνονται στις κατηγορίες των αδικημάτων εναντίον των προσώπων ή εναντίον της ιδιοκτησίας. Οι συγγραφείς, λ.χ. όταν εξετάζουν τα αδικήματα εναντίον των προσώπων, συμπεριλαμβάνουν τα προερχόμενα από μέθη και διατάραξη κοινής ησυχίας. Επίσης, στα αδικήματα εναντίον των προσώπων περιλαμβάνουν και τις επιθέσεις εναντίον των αστυνομικών, σ. 369-370 και V.A.C. Gatrell, «The Decline of Theft and Violence in Victorian and Edwardian England», στο V.A.C. Gatrell, Bruce Lenman και Geoffrey Parker, *Crime and the Law. The Social History of Crime in Western Europe since 1500*, London, Europa Publications limited, 1980, σ. 286-289. Ο David Philips υιοθετεί τη διάκριση «αδικήματα εναντίον της ιδιοκτησίας» και «βίαια αδικήματα». Ουσιαστικά πρόκειται για την κλασική κατηγοριοποίηση βία/ιδιοκτησία. Στην πρώτη περιλαμβάνει και αδικήματα εναντίον του νομίσιματος. Στη δεύτερη περιλαμβάνονται όλα τα αδικήματα εναντίον των προσώπων αλλά και ορισμένα αδικήματα εναντίον της ιδιοκτησίας, όπως ληστεία, στάση, διατάραξη κοινής ησυχίας και κακόβουλες πράξεις. Στις τελευταίες περιλαμβάνει μεταξύ άλλων, τους εμπρησμούς και τις φθορές στους σιδηροδρόμους. Επίσης, στη ίδια κατηγορία της βίας, στην υποκατηγορία των επιθέσεων, περιλαμβάνει και επιθέσεις εναντίον αστυνομικών (σ. 237, 246-252, 270-278). Είναι φανερό ότι πολλά αδικήματα που μπορούμε να πούμε ότι ανήκουν σε μία τρίτη κατηγορία, «εναντίον των αρχών», είναι ταξινομημένα ή στην πρώτη ή στη δεύτερη κατηγορία, βλ. David Philips, *Crime and Authority in Victorian England. The Black Country 1835-1860*, London, Rowman and Littlefield, 1977, σ. 237, 246-252, 270-278. Μεγαλύτερη βαρύτητα στον ρόλο του κράτους δίνει ο V.A.C. Gatrell, «Crime, authority and the policeman-state», στο *The Cambridge Social History of Britain 1750-1950*, vol. 3, *Social agencies and institutions*, (ed. F.M.L. Thompson), Cambridge, Cambridge University Press, 1990, σ. 243-310.

τος είναι ένα σύνολο θεσμοποιημένων εξουσιών που εξυπηρετεί αποκλειστικά τα συμφέροντα της αστικής τάξης. Με αυτόν τον τρόπο, άμεσα ή έμμεσα, στοιχειοθετείται μία θεωρία «ταξικής συνωμοσίας»³: δηλαδή, η άνοδος της αστικής τάξης συνδέεται με την απόλυτη ιδιοκτησία. Αφού η αστική τάξη ελέγχει τους κρατικούς μηχανισμούς, νομοθετεί για να κατοχυρώσει το δικαίωμα ιδιοκτησίας της αλλά και για να ελέγξει τα άλλα κοινωνικά στρώματα από τα οποία θα κινδύνευε αυτό το δικαίωμά της.⁴

3. Ο Douglas Hay εκφράζοντας τις επιφυλάξεις του για τις ακραίες κριτικές σε βάρος των δικαστικών πηγών που βλέπουν σ' αυτές μόνο την προσπάθεια επιβολής «ελέγχου» από τις ηγετικές τάξεις και θέλοντας να τονίσει και τον ενεργό ρόλο των «ελεγχόμενων» στον σχηματισμό των πηγών αυτών, υιοθετεί τον όρο «οικειοποίηση» αντί του όρου «κλοπή». Η προβληματική του είναι ορθή, ο όρος όμως αυτός δεν μπορεί να καλύψει το σύνολο των αδικημάτων, για να είναι επιχειρησιακός σε οποιαδήποτε ανάλυση, Douglas Hay, «War, Dearth and Theft in the Eighteenth Century: The Record of the English Courts», *Past and Present*, 95, 1982, σ. 120. Ο E.P. Thompson, για να καταρρίψει τη μονόπλευρη ταύτιση Νόμου και άρχουσας τάξης, αρχίζει την κριτική του (που καταρχήν συμπεριλαμβάνει και τον ίδιο) ως εξής: *I sit here in my study, at the age of fifty, the desk and the floor piled high with five years of notes, xeroxes, rejected drafts, the clock once again moving into the small hours, and see myself, in a lucid instant, as an anachronism. Why have I spent these years trying to find out what could, in its essential structures, have been known without any investigation at all?* Αν και αναγνωρίζει ότι η ηγετική τάξη νομοθετεί για να υπερασπιστεί τα συμφέροντά της, ωστόσο βλέπει στον Νόμο κάτι περισσότερο από έναν θεσμό ή ένα σύνολο ανθρώπων που υπηρετούν αυτόν τον θεσμό (δικαστές, δικηγόροι κ.λπ.). Βλέπει μια ιδεολογία η οποία όχι μόνο υπηρετεί αλλά και νομιμοποιεί την ταξική δύναμη. Αλλά συνεχίζει ακόμη παραπέρα για να μας πει, ότι η ίδια η ηγετική τάξη είναι δέσμια του Νόμου και των βασικών του χαρακτηριστικών, της ισότητας και της καθολικότητας, διότι ο Νόμος έχει τη δική του ιστορία και τη δική του λογική. Βέβαια αυτή η περαιτέρω διαπίστωση του κόστισε. Όσο η ανάλυσή του ακολουθούσε τη μαρξιστική παράδοση, δηλαδή αναγνώριζε τον ρόλο της άρχουσας τάξης στη χειραγωγή του Νόμου, δεν υπήρχε πρόβλημα. Όταν υπέβαλε την ίδια την άρχουσα τάξη στον έλεγχο του Νόμου, πολλοί από τους αριστερούς συντρόφους του τον χαρακτήρισαν αποστάτη, E.P. Thompson, *Whigs and Hunters. The origin of the Black Act*, Peregrine Books, Great Britain, 1977, σ. 258-269 και Daniel H. Cole, «An Unqualified Human Good»: E. P. Thompson and the Rule of Law *Journal of Law and Society*, vol. 28, No. 2, June 2001.

4. Θα πρέπει να διευκρινίσουμε ότι το Κράτος είναι παρόν στις περισσότερες μελέτες του εγκλήματος αλλά ως οντότητα που νομοθετεί, συγκροτεί ελεγκτικούς και κατασταλτικούς μηχανισμούς υπερασπιζόμενη τα συμφέροντα μιας ή περισσότερων κοινωνικών τάξεων και όχι ως οντότητα που δρα για να προστατέψει την ίδια της την ύπαρξη. Εδώ είναι χρήσιμη η διάκριση των όψεων του κράτους που κάνει ο Γ. Δερτιλής: το Κράτος είναι α) ένα ενεργό υποκείμενο της διεθνούς κοινωνίας και του διεθνούς δικαίου και κατ' επέκταση ένα υποκείμενο της ιστορίας, β) είναι ένα σύνολο θεσμών που ασκούν εξουσία, διατηρώντας όμως έναν δικό τους λόγο ύπαρξης, γ) ένα σύστημα σχέσεων, δ) ένα πεδίο πολέμου και διαπραγματεύσεων, ε) το επίκεντρο ενός πλέγματος εξουσίας, στ) μόνιμος εταίρος αλλά ποτέ αποκλειστικός του πλέγματος εξουσίας και τέλος, ζ) κέντρο νομιμότητας και φύλακας ηθικής, Γ.Β. Δερτιλής, *Λερναίον Κράτος*, Αθήνα, Καστανιώ-

Ωστόσο, τα ηγετικά στρώματα δεν συνιστούν πάντοτε ένα αρραγές μέτωπο, ούτε το κράτος εξυπηρετεί τα συμφέροντα μιας μόνο ηγετικής ομάδας, ούτε τα κατώτερα, «ελεγχόμενα», στρώματα παραμένουν πάντοτε παθητικά. Ομοίως, η έννοια του «κοινωνικού ελέγχου» που χρησιμοποιείται αρκετά συχνά είναι ευρεία και ασαφής.⁵ Από την άλλη, το κράτος έχει τη δική του λειτουργία, ιδιαίτερα στον 19ο και στον 20ό αιώνα, η οποία συνδέεται με όλα τα κοινωνικά στρώματα. Από τη μια παρεμβαίνει στις διαπροσωπικές και ιδιοκτησιακές σχέσεις και από την άλλη, δημιουργεί νέες σχέσεις των πολιτών με τις θεσμοθετημένες εξουσίες. Οι νόμοι που αφορούν στην ασφάλεια του κράτους (δημόσια τάξη, προδοσία, στάση κ.ά.) επιβεβαιώνουν την ύπαρξη ορισμένων άλλων κοινωνικών ή θεσμικών αξιών, όπως είναι η *δημόσια τάξη*, ή η *ασφάλεια του καθεστώτος*, από τις οποίες εξαρτώνται αξίες, όπως η *ιδιοκτησία* και η *προσωπική ελευθερία*.⁶ Το έγκλημα, από νομικό αντικείμενο μετασχηματίζεται σε πολιτικό αντικείμενο.⁷ Κάπως υπερβολική αλλά χαρακτηριστική έκφραση αυτής της άποψης είναι εκείνη που υποστηρίζει ότι και αν ακόμη δεν υπήρχε το έγκλημα, θα έπρεπε να εφευρεθεί, αφού και το πιο ασήμαντο αδίκημα επιβεβαιώνει τη *raison d'être* του κράτους.⁸

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

της, 2000, σ. 11-18. Η διάκριση αυτή είναι χρήσιμη διότι από τη σύνθεση όλων αυτών των όψεων προκύπτει το Κράτος ως ένα υποκείμενο, το οποίο δεν είναι τελείως «υποκείμενο» στην κοινωνία την οποία εκπροσωπεί, αλλά ούτε και τελείως αυτόνομο από αυτήν. Με βάση αυτές τις όψεις, οι συνήθεις προσεγγίσεις του κράτους στις μελέτες του εγκλήματος αντιστοιχούν στα σημεία γ, δ, ε και ζ, η προσέγγιση που επιχειρείται εδώ ταιριάζει περισσότερο στα σημεία α και β, ενώ το σημείο στ μπορεί να εξυπηρετήσει και τις δύο προσεγγίσεις. Τέλος, η εναλλαγή των όρων κράτος, κυβέρνηση, μονάρχης στο παρόν άρθρο υποδηλώνει τη νηπιακή κατάσταση του κράτους, όπου η στοιχειώδης και ελλιπής συγκρότηση υπηρεσιών και μηχανισμών οδηγεί σχεδόν στην ταύτιση του κράτους με τον μονάρχη ή την κυβέρνηση.

5. Η καταχρηστική χρήση του όρου «κοινωνικός έλεγχος», δηλαδή η υπερβολική του χρήση σε κάθε περίπτωση, έχει οδηγήσει στην αποδυνάμωση και ανυποληψία του όρου, βλ. Sumner Colin, «Social Control: the History and Politics of a Central Concept in Anglo-American Sociology», στο R. Bergalli - C. Sumner (eds.), *Social Control and Political Order. European Perspectives at the end of the Century*, London, S. Oaks, N. Delhi, Sage, 1997, σ. 1-33.

6. Ειδικά για τη δημόσια τάξη, βλ. V.A.C. Gatrell, «Crime, authority...», *ό.π.*, σ. 254-257.

7. Ένας τέτοιος μετασχηματισμός πραγματοποιείται μέσω της επιστήμης, δηλαδή μέσα από την ενασχόληση της επιστήμης με το έγκλημα (δημιουργία της εγκληματολογίας), βλ. Martine Kaluszynski, *La République à l'épreuve du crime. La construction du crime comme objet politique*, 1880-1920, Paris, Maison des Sciences de l'Homme/Réseau Européen Droit et Société, 2002, σ. 3.

8. V.A.C. Gatrell, «The Decline of Theft...», *ό.π.*, σ. 254-255. Ο M.P. Spierenburg υποστηρίζει ότι ο όρος *έγκλημα* δεν θα πρέπει να χρησιμοποιείται για κοινωνίες πριν από τον 16ο αιώνα, δηλαδή πριν από τη δημιουργία ισχυρών κρατών στη δυτική Ευρώπη, βλ. M.P. Spie-

Στο άρθρο αυτό ερευνάται, μέσα από το παράδειγμα της συγκρότησης του ελληνικού κράτους, η σχέση ανάμεσα στο έγκλημα και στο κράτος, του δεύτερου εννοούμενου πρωτίστως ως οντότητα εναντίον της οποίας στρέφεται η παραβατική συμπεριφορά της κοινωνίας (ως τρίτη κατηγορία παραβατικότητας) και δευτερευόντως ως ρυθμιστή ή υπερασπιστή των αξιών και των συμφερόντων της κοινωνίας (διαπροσωπικές σχέσεις και ιδιοκτησία). Αναζητούνται οι προτεραιότητες που δίνει η πολιτική εξουσία στην ποινικοποίηση των κοινωνικών συμπεριφορών και ο τρόπος με τον οποίο σχετίζονται με τη συγκρότηση του κράτους αλλά και με τις δύο άλλες κατηγορίες στις οποίες ταξινομείται το έγκλημα, την ιδιοκτησία και τις διαπροσωπικές σχέσεις.

Η συγκρότηση της ποινικής νομοθεσίας και της δικαιοσύνης ήταν από τα πρώτα έργα της Αντιβασιλείας που έθεταν τις βάσεις λειτουργίας στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος.⁹ Ο Ποινικός Νόμος που συνέταξε ο Μάουρερ μπήκε σε εφαρμογή την 1η Μαΐου του 1834. Η έμπνευσή του ήταν γερμανική, αφού συνετάχθη με βάση τις αρχές του Βαυαρικού Νόμου του 1813 και των συμπληρωματικών αυτού. Οι κύριες αρχές που διέπουν τον κώδικα διασφάλιζαν βασικές αξίες που χαρακτηρίζουν μια ευνομούμενη πολιτεία αστικής φυσιογνωμίας, δηλαδή σεβασμός των ατομικών ελευθεριών, της ζωής και της περιουσίας των πολιτών.

Τα άρθρα του Ποινικού Νόμου που αφορούσαν στη διαπροσωπική βία και στην ιδιοκτησία, τροποποιήθηκαν ελάχιστα σε όλο τον 19ο αιώνα.¹⁰ Είναι χαρακτηριστικό ότι τα άρθρα 363-367 του Ποινικού Νόμου που αναφέρονταν στη ληστεία –ένα αδίκημα που έπληττε τόσο την ιδιοκτησία όσο και τη σωματική ακεραιότητα του θύματος–, συμπληρώθηκαν μόλις το 1874 με τον Νόμο «Περί καταδιώξεως της ληστείας».¹¹ Γενικά, οι βασικές αρχές που διασφάλιζαν τη ζωή

renburg, «Evaluation des conditions et des principaux problèmes de l'apport de la recherche historique à la compréhension de la criminalité et de la justice pénale», *Sixième Colloque Criminologique : La recherche historique sur la criminalité et la justice pénale*, Strasbourg, 21-23 novembre 1983, Strasbourg 1984, σ. 31-56.

9. Μέχρι τότε ίσχυε στην Ελλάδα το «απάνθισμα των εγκληματικών», δηλαδή ο κώδικας που είχε καταρτιστεί κατά τη διάρκεια της Επανάστασης και είχε συμπληρωθεί με τον νόμο της 9/21 Φεβρουαρίου 1833. Σύμφωνα με τον Μάουρερ, «οι εφημερίδες εκείνης της εποχής... κάτι αναφέρουν για παραπομπή στον γαλλικό ποινικό κώδικα, αλλά για τον γαλλικό αυτόν ποινικό κώδικα... στην Ελλάδα ούτε καν ήξεραν περί τίνος πρόκειται», Γκεόργκ Λούντβιχ Μάουρερ, *Ο Ελληνικός Λαός*, Χαϊδελβέργη 1835, ελληνική μετφρ. Όλγα Ρομπάκη, Αθήνα, Αφοί Τολίδη, 1976, σ. 378-380, 639.

10. Αντώνιος Ν. Μαλαγαρδής (επιμ.), *Δικαστικοί Κώδικες, τόμος Β΄, Ποινικός Νόμος*, Αθήνα 1926. Γεώργιος Δυοβουνιώτης, *Ελληνικοί Κώδικες. Ποινικός Νόμος*, Αθήνα 1901, σ. 4-5.

11. Νόμος ΤΟΔ΄, της 27 Φεβρ. 1874.

και την ιδιοκτησία των πολιτών προστατεύονταν από έναν ποινικό κώδικα ο οποίος όφειλε την έμπνευσή του σε μια άλλη κοινωνία, τη βαυαρική.¹² Σε όλον σχεδόν τον 19ο αι. δεν υπήρξε η κοινωνική και πολιτική πίεση ώστε να ποινικοποιηθούν ή να ελεγχθούν αυστηρότερα συμπεριφορές που θα έθιγαν πιθανόν τη συγκεκριμένη μορφή που πήρε στην Ελλάδα το δικαίωμα της ιδιοκτησίας, κινητής και ακίνητης, ή τις μορφές με τις οποίες εκφράζονταν οι διαπροσωπικές σχέσεις¹³. Ωστόσο, προτεραιότητες στην ποινικοποίηση κοινωνικών συμπεριφορών υπήρξαν και ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν εκείνες οι οποίες βρίσκονται στην αρχή της διαδικασίας συγκρότησης του ελληνικού κράτους.

Οι περισσότεροι νόμοι που συμπλήρωσαν ή τροποποίησαν άρθρα του Ποινικού Νόμου στον 19ο αι. δημοσιεύτηκαν στη δεκαετία του 1830. Ανάμεσά τους ξεχωρίζουν δύο νόμοι που είναι χαρακτηριστικοί για τις προτεραιότητες που έδινε η πολιτεία στην ποινικοποίηση των κοινωνικών συμπεριφορών, δηλαδή ποιές συμπεριφορές ενδιαφερόταν να ελέγξει περισσότερο και, κατά συνέπεια, να ποινικοποιήσει. Οι δύο αυτοί νόμοι τροποποιούσαν και συμπλήρωναν άρθρα που προϋπήρχαν στον Ποινικό Νόμο. Ο πρώτος νόμος

12. Βλ. Στέφανος Παύλου, «Το θεσμικό πλαίσιο της ποινικής καταστολής της εγκληματικότητας των ανηλίκων», στο Ρίκα Μπενβενίστε, *Η ποινική καταστολή της νεανικής εγκληματικότητας τον 19ο αιώνα (1833-1911)*, Αθήνα-Κομοτηνή, εκδ. Σακκουλα, 1994, σ. 32-34. Νικόλαος Δραγούμης, *Ιστορικά Αναμνήσεις*, επιμ. Άλκης Αγγέλου, Αθήνα, Ερμής, 1973, τ. Β', σ. 15.

13. Για παράδειγμα, σε ό,τι αφορά στις σωματικές βλάβες ισχύει το άρθρο 320 του Π.Ν. και ο Υγειονομικός Νόμος του 1845 (Υγειονομικός Νόμος ΚΒ' του 1845). Ανάγκη για συμπλήρωση αυτής της κατηγορίας αδικημάτων θα προκύψει στις αρχές του 20ού αιώνα, όταν με τη διάδοση του αυτοκινήτου θα δημιουργηθεί η νέα κατηγορία σωματικών βλαβών που οφείλονται στη χρήση του αυτοκινήτου (Νόμος ΓΦΝ του 1911). Επίσης, ο Νόμος για τη ζωκλοπή, ένα άλλο φαινόμενο ευρέως διαδεδομένο στην ελληνική ύπαιθρο, ψηφίζεται μόλις το 1911 (Νόμος ΓΩΛΣΤ της 23 Ιουλ. 1911).

Και δύο ακόμη παραδείγματα. Αν και υπάρχουν άρθρα στον Ποινικό Νόμο για τον εμπρησμό των δασών (άρθρ. 411), ο Δασικός Κώδικας στον οποίο συμπεριλαμβάνονται και πολλά άλλα δασικά αδικήματα (π.χ. παράνομη υλοτομία και ανθρακοποιία) ψηφίζεται στον 20ό αι., το 1924 (Νόμος 3077, της 16 Μαΐου 1924, «περί δασικού κώδικος»). Τέλος, με το διάταγμα της 16 Οκτ. 1924 «περί κωδικοποίησης των Νόμων περί αγροτικής ασφαλείας» ορίζεται τί είναι αγροτική κλοπή, αγροτικές φθορές, παράνομη βοσκή (κλοπή καρπών, εργαλείων κ.λ.π.) οι οποίες τιμωρούνται με αστυνομική ποινή (πρόστιμο, κράτηση). [Οι προγενέστεροι νόμοι που αφορούν σε αγροτικά αδικήματα είναι: α) Νόμος ΑΦΚΣΤ, της 27 Μαΐου/9 Ιουνίου 1887, «περί ποιμνιοβοσκής» (απαγόρευση βόσκησης σε αμπέλια, σταφιδαμπέλια και γενικά καλλιεργημένη γη), β) Νόμος ΑΧΛΗ, της 4/9 Ιανουαρίου 1888, «Περί βοσκής των ζώων», γ) Νόμος ΑΨΟ, της 28/4/1889, «Περί βοσκής ζώων», δ) Νόμος ΓΣΙΗ, της 10/15 Ιουνίου 1907, «Περί αγροφυλακής» και άλλοι μεταγενέστεροι αυτών νόμοι].

δημοσιεύτηκε το 1834 και φέρει τον τίτλο «Περί των επιστημονικών και τεχνολογικών συλλογών, περί ανακαλύψεως και διατηρήσεως των αρχαιοτήτων και της χρήσεως αυτών». Ο νόμος αφορούσε κυρίως στις αρχαιότητες και στη συγκρότηση κρατικών πολιτισμικών συλλογών. Ο δεύτερος νόμος είναι του 1837 και φέρει τον τίτλο «Περί εξυβρίσεων εν γένει και περί Τύπου».

Ας δούμε καταρχήν γιατί η πολιτική εξουσία έδινε προτεραιότητα στις αρχαιότητες, σε μια εποχή που η Ελλάδα μόλις είχε αρχίσει να ανασυγκροτείται ως κοινωνία και ως οικονομία μετά τις καταστροφές και τις ανακατατάξεις που είχε επιφέρει η Επανάσταση. Κατά τη διάρκεια της Επανάστασης, οι κυβερνήσεις προσπάθησαν να ελέγξουν την πώληση και την εξαγωγή των αρχαιοτήτων από τη χώρα. Με τη συγκέντρωση και την προστασία των αρχαιοτήτων αναγνωριζόταν η καλλιτεχνική αξία των αντικειμένων, η σχέση των νεοελλήνων με το παρελθόν τους και η χρησιμότητά τους για την επιστήμη. Οι αρχαιότητες θεωρούνταν ελληνικά κειμήλια που ανήκαν σε όλο το έθνος. Ωστόσο το ενδιαφέρον για τις αρχαιότητες δεν είχε μετασχηματιστεί ακόμη σε ιδεολογία αναπαραγωγής της σχέσης παρελθόντος-παρόντος και σε συνδετικό ιστό των κατοίκων του ελλαδικού χώρου.¹⁴

Τα πρώτα μέτρα του Κυβερνήτη Καποδίστρια, το 1828, αποσκοπούσαν στην καταγραφή και στον περιορισμό της λαθραίας εξαγωγής των αρχαιοτήτων, αλλά η κυβέρνηση αναγνώριζε το δικαίωμα ιδιοκτησίας των ιδιωτών επί των αρχαιοτήτων που κατείχαν ή ανακάλυπταν. Μετά την άφιξη του βασιλιά Όθωνα στην Ελλάδα, το ενδιαφέρον για τις αρχαιότητες εκδηλώθηκε σχεδόν αμέσως. Στις αρμοδιότητες της νεοϊδρυθείσας Γραμματείας επί των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίου Εκπαιδεύσεως συμπεριλαμβάνονταν «η προπαρασκευή εις ανασκαφήν και ανακάλυψιν των απολεσθέντων αριστουργημάτων των τεχνών, η φροντίς περί της διαφυλάξεως των εισέτι υπάρχόντων και η επαγρύπνησις εις το να μην εξάγονται από το Κράτος».¹⁵ Η πρώτη Αρχαιολογική Υπηρεσία ιδρύθηκε το 1833 και το

14. Τη μέθεξη σε αυτή την ιδεολογία φαίνεται ότι προωθούσε η Αρχαιολογική Εταιρεία δημοσιεύοντας στον Τύπο τα ονόματα των δωρητών αρχαιοτήτων προς αυτήν, βλ. Σοφία Ματθαίου, «Ο Στέφανος Α. Κουμανούδης (1818-1899) και οι αρχαιολογικές δραστηριότητες των Ευρωπαίων στην Ελλάδα», υπό δημοσίευση στα *Τετράδια Εργασίας* του ΙΝΕ/ΕΙΕ. Η εθνική ενοποίηση στον χώρο δουλεύτηκε κυρίως μέσα από τις ζυμώσεις στο πεδίο της γλώσσας και της θρησκείας και μέσα από την ενοποίηση του χρόνου, δηλαδή της ιστορίας, βλ. Κ.Θ. Δημαράς, *Ελληνικός Ρωμαντισμός*, Αθήνα, Ερμής, Νεοελληνικά Μελετήματα, 1985, σ. 369-379, 382-388, 402-404. Επίσης, Παν. Ι. Ζέπος, «Ζητήματα από την ισχύουσαν νομοθεσίαν περί αρχαιοτήτων», στο *Χαριστήριον εις Αναστάσιον Κ. Ορλάνδον*, τ. Γ', Αθήνα, 1966, σ. 198-207.

15. Αγγελική Κόκκου, *Η μέριμνα για τις αρχαιότητες στην Ελλάδα και τα πρώτα μουσεία*, Αθή-

1834 δημοσιεύτηκε ο πρώτος αρχαιολογικός νόμος «περί των επιστημονικών και τεχνολογικών συλλογών, περί ανακαλύψεως και διατηρήσεως των αρχαιοτήτων και της χρήσεως αυτών», τον οποίο προαναφέραμε, έργο του Μάουρερ.¹⁶

Η βασική τομή που επέφερε ο νόμος αυτός στο καθεστώς των αρχαιοτήτων ήταν ότι καθιέρωνε την εξ ημισείας ιδιοκτησία των αρχαιοτήτων του ιδιώτη με το κράτος.¹⁷ Αυτή η μετατόπιση υποδηλώνει τη σημασία των αρχαιοτήτων για την ύπαρξη του κράτους.

Η ευρωπαϊκή τάση του πρώτου μισού του 19ου αιώνα για την ανακάλυψη πολιτισμικών καταλοίπων των διαφόρων λαών, ιδιαίτερα εμφανής στις περιπτώσεις των νεοϊδρυόμενων κρατών, οδήγησε στη συγκέντρωση των πολιτιστικών καταλοίπων προκειμένου να συγκροτηθεί αυτό που θα θεωρούνταν στο εξής ως κρατική πολιτιστική κληρονομιά. Τα ευρωπαϊκά κράτη έγιναν συλλέκτες «κουλτούρας»¹⁸ διότι αυτή η κουλτούρα μετατράπηκε σε βασική νο-μιμοποιητική αρχή τους, από τη στιγμή που τα ίδια αιτιολογούσαν την ύπαρξή τους υποστηρίζοντας ότι υπήρχαν κοινοί πολιτιστικοί δεσμοί μεταξύ των μελών που τα απάρτιζαν, δηλαδή ταύτιση ανάμεσα στην πολιτισμική ενότητα και τα πολιτικά σύνορα του κράτους.¹⁹

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

να, Ερμής, 1977, σ. 70 και Β.Δ. της 3/15 Απρ. 1833 «Περί του σχηματισμού και της αρμοδιότητος της επί των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίου Εκπαιδεύσεως Γραμματείας της Επικρατείας».

16. Ο νόμος αυτός, όπως και άλλοι παρόμοιοι ευρωπαϊκοί νόμοι, βασίστηκε στο διάταγμα του καρδινάλιου Passa (1820) που αφορούσε στην προστασία των αρχαιοτήτων του παπικού κράτους.

17. Ο επόμενος νόμος περί αρχαιοτήτων (ΒΧΜΣΤ') ψηφίστηκε το 1899 και καθιέρωνε την πλήρη ιδιοκτησία του κράτους επί των αρχαιοτήτων, βλ. Παν. Ι. Ζέπος, «Ζητήματα...», ό.π. Στο διάστημα που μεσολάβησε, η κυβέρνηση προσπάθησε να ελέγξει την αρχαιοκαπηλία και να εμποδίσει την εξαγωγή αρχαιοτήτων στο εξωτερικό γι' αυτό δεν δίστασε «να γνωστοποιεί, με ανακοινώσεις της στον Τύπο, ότι το Υπουργείο Παιδείας αγοράζει τα αρχαία σε πολύ καλύτερες τιμές από ό,τι οι ξένοι», Αγγελική Κόκκου, *Η μέριμνα...*, ό.π., σ. 126-127.

18. Βλ. τις απόψεις και τις προσπάθειες του Στ. Κουμανούδη για την ίδρυση Μουσείου που θα στέγαζε τα αρχαία ευρήματα στο Σοφία Ματθαίου, Στέφανος Α. Κουμανούδης (1818-1899). *Σχεδιάσμα βιογραφίας*, Αθήνα, Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, αρ. 190, 1999, σ. 73. Βλ. επίσης, για τις προσωρινές λύσεις στη στέγαση των ευρημάτων, Βασίλειος Χ. Πετράκος, «Ιδεογραφία της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας», Αθήνα, *Αρχαιολογική Εφημερίς* 1987 (ανάτυπο), σ. 44. Για το ενδιαφέρον για τις αρχαιότητες και την ίδρυση Μουσείου πριν και κατά τη διάρκεια της Επανάστασης καθώς και κατά την καποδιστριακή περίοδο, βλ. Αγγελική Κόκκου, *Η μέριμνα...*, ό.π., σ. 32-56.

19. Βλ. Κ.Θ. Δημαράς, *Ελληνικός Ρωμαντισμός*, ό.π., σ. 419-427 για την υπερίσχυση του ενωτικού ρωμαντισμού. Επίσης, Aurora Rivière Gómez, *Historia, historiadores e historiografía en la Facultad de Letras de la Universidad de Madrid (1843-1868)*, διδακτορική διατριβή στο Universidad Complutense de Madrid, 1992, σ. 48-49, 53. Για τη διαπλοκή του πολιτισμικού και του πολιτικού

Η προστασία των αρχαιοτήτων αποκτούσε λοιπόν σιγά-σιγά ιδιαίτερη σημασία, από τη στιγμή που συνδεόταν με την εδραίωση του ελληνικού κράτους και τη μορφοποίηση της ελληνικής εθνικής συνείδησης μέσα από συγκεκριμένα σύμβολα και ιδέες.²⁰ Ενώ αρχικά φαίνεται ότι οι αρχαιότητες ήταν μια υπόθεση της τότε «πολιτισμένης ανθρωπότητας», σιγά σιγά άρχισε να γίνεται μια υπόθεση πρωτίστως εθνική.²¹ Έτσι λοιπόν, το πέρασμα των αρχαιοτήτων στην ιδιοκτησία του κράτους –καταρχήν κατά το ήμισυ– και η ποινικοποίηση κάθε συμπεριφοράς αντίθετης προς αυτή την απόφαση συνδεόταν στενά με την ύπαρξη του ίδιου του κράτους.²²

Ο δεύτερος νόμος που συμπλήρωσε τον Ποινικό Νόμο στη δεκαετία του 1830 ήταν ο «Νόμος περί εξυβρίσεων και περί Τύπου» του 1837. Στην προκειμένη περίπτωση, θα έλεγε κανείς ότι τα άρθρα του Ποινικού Κώδικα του 1834 που αναφέρονται στο θέμα των εξυβρίσεων και του Τύπου είναι αρκετά (53 άρθρα) και καλύπτουν επαρκώς τις σχετικές παραβατικές συμπεριφορές. Ωστόσο, ο νόμος

στοιχείου στον εθνικιστικό λόγο, βλ. Παντελής Λεκάκης, «Εθνικιστική ιδεολογία και εθνική ταυτότητα», *Τα Ιστορικά*, τεύχ. 11 (Δεκ. 1989), σ. 314-315. Για τις αρχαιότητες ο Μάουερ αναφέρει:

«Οι ελληνικές αρχαιότητες, εκτός από το γεγονός ότι προκαλούν το μεγάλο ενδιαφέρον των ιστορικών και αρχαιολόγων, έχουν πάνω απ' όλα για το Βασίλειο της Ελλάδος τεράστια πολιτική σημασία. Και τούτο επειδή η ιδέα της αρχαίας Ελλάδας ήταν εκείνη που ενέπνευσε σ' ολόκληρη την Ευρώπη αυτό το τόσο μεγάλο ενδιαφέρον για τον αγώνα των ηρώων της νέας Ελλάδας... Και πάλι, το πνεύμα αυτής της ελληνικής αρχαιότητας είναι εκείνο που πρέπει να σταθεί και στο μέλλον ο μαγνητικός κρίκος ανάμεσα στη σημερινή Ελλάδα και τον ευρωπαϊκό πολιτισμό. Γι' αυτό, από τις αρχές κιόλας του Ιουνίου του 1833 διορίσαμε εφόρους, ώστε να αρχίσει αμέσως σ' όλη τη χώρα το έργο της ανεύρεσης και της διατήρησης των αρχαίων θησαυρών... Αλλά εκτός από τα ευρήματα των ανασκαφών και πάρα πολλές άλλες αρχαιότητες πουλήθηκαν στο Κράτος από ιδιώτες ή προσφέρθηκαν απ' αυτούς δωρεάν... Και επειδή πολλές αρχαιότητες της Ακροπόλεως κινδύνευαν να πάθουν ζημιές από τους περιηγητές, απαγορεύθηκε σ' όποιον δεν είχε άδεια ν' ανεβαίνει στον Ιερό βράχο... Στην Τίρυνθα, σώθηκαν τα Κυκλώπεια Τείχη... από πλέρια καταστροφή, γιατί απαγορεύτηκε αυτό που συνέβαινε επί Καποδίστρια –να παίρνουν δηλαδή από εκεί πέτρες για να χτίζουν σπίτια και σταύλους» (σ. 544-547).

20. Σύμφωνα με τον Hobsbawm, οι άνθρωποι συνήθως συνειδητοποιούν την ιδιότητά τους ως πολίτες μέσω συμβόλων και ημι-τελετουργικών πρακτικών, Eric Hobsbawm, «Επινοώντας παραδόσεις», εισαγωγή στο Eric Hobsbawm - Terence Ranger (επιμ.), *Η επινόηση της παράδοσης*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2004, σ. 21.

21. Βασίλειος Χ. Πετράκος, «Ιδεογραφία...», *ό.π.*, σ. 36.

22. «Ο Κουμανούδης θεωρούσε την διάσωση, την ανάδειξη και την επιστημονική μελέτη των αρχαίων, ως πολιτική πράξη, την μόνη που θα μπορούσε να εξασφαλίσει την ισότιμη αντιμετώπιση της Ελλάδας ως κράτους εκ μέρους των Ευρωπαίων», Σοφία Ματθαίου, «Ο Στέφανος...», *ό.π.*

αυτός κρίθηκε αναγκαίος για την εδραίωση της προσωπικής απολυταρχίας του νεαρού βασιλιά Όθωνα.²³

Ο ίδιος ο συντάκτης του Ποινικού Νόμου, ο Μάουρερ, όταν υπερασπίστηκε το 1834 τον επιεική χαρακτήρα του Κώδικα, έγραψε σε ποιές περιπτώσεις δεν επιδείχθηκε επιείκεια: «Τα μόνα πλημμελήματα και κακούργηματα που έπρεπε να αντιμετωπισθούν με αυστηρότητα, για το καλό της ίδιας της Ελλάδας, ήσαν εκείνα που μπορούσαν να διασαλεύσουν τη δημόσια τάξη. Στα αδικήματα αυτά συγκαταλέγονται η εσχάτη προδοσία και η προδοσία της Πατρίδας..., η ανυπακοή στις διαταγές των Αρχών, η βίαιη αντίσταση προς αυτές, η στάση κ.λπ. Έπρεπε με κάθε τρόπο να αποκαταστήσουμε τον σεβασμό προς τις δημόσιες αρχές. Έπρεπε επίσης να πατάξουμε μια για πάντα όλες εκείνες τις τόσο επικίνδυνες για το κράτος... μυστικές εταιρίες... που αφθονούσαν στην Ελλάδα... αλλά και την κατάχρηση της ελευθεροτυπίας που φθάνει από πλημμέλημα μέχρι και σε κακούργημα (άρθρ. 344)».²⁴

Ο νόμος του 1837 ήλθε να συμπληρώσει τον Ποινικό Νόμο με σκοπό να ενισχύσει την απόλυτη εξουσία του Όθωνα και να ελέγξει τα πολιτικά κόμματα μέσα από τον Τύπο, από τον οποίο εκφράζονταν και κατηύθυναν τη δράση τους.²⁵ Η αντίδραση εναντίον των Βασιλέων που είχαν καταλάβει σημαντικές

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

23. Μια ανάλογη τάση παρατηρείται κατά την καποδιστριακή περίοδο, δηλαδή μια τάση για μεταρρύθμιση επί το αυστηρότερον της «Πολιτικής και Εγκληματικής Διαδικασίας», ώστε η υπαγωγή της δικαιοσύνης στον κυβερνητικό έλεγχο να ενισχύσει την καποδιστριακή νομιμότητα, βλ. Χρήστος Λούκος, *Η αντιπολίτευση κατά του Κυβερνήτη Ιω. Καποδίστρια, 1828-1831*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1988, σ. 204.

24. Μάουρερ, *ό.π.*, σ. 643.

25. Για παράδειγμα, το άρθρο 138 του Ποινικού Νόμου λέει: «Με φυλάκιση τουλάχιστον ενός έτους τιμωρείται όποιος υβρίζει, χλευάζει ή λοιδωρεί το πρόσωπον του Βασιλέως». Το άρθρο 2 του Νόμου περί εξυβρίσεων τροποποιεί το άρθρο 138 ως εξής: «...υβρίζει, χλευάζει ή *δυσφημεί* το πρόσωπον του Βασιλέως ή την *Βασιλικήν* αυτού *εξουσίαν*». Η προσθήκη της έκφρασης «την Βασιλικήν αυτού εξουσίαν» υποδηλώνει ότι δεν είναι σαφής η διάκριση βασιλικής εξουσίας και εξουσίας της κυβέρνησης. Σύμφωνα με την ερμηνεία του νομομαθούς Παύλου Καλλιγά, ο οποίος επικρίνει τον Νόμο περί εξυβρίσεων, η προσθήκη αυτή δεν χρειάζεται αφού «το πρόσωπο του Βασιλιά είναι ανεύθυνο ενώπιον του έθνους και οι περί τον Βασιλιά υπουργοί είναι εκείνοι οι οποίοι φέρουν την ευθύνη της Κυβέρνησης». Επίσης, η αντικατάσταση της λέξης *λοιδωρεί* του Ποινικού Νόμου, που σημαίνει άμεση ύβρη, με τη λέξη *δυσφημεί* που μπορεί να σημαίνει και κάθε έμμεση προσβολή, μπορεί να χρησιμοποιηθεί εναντίον οποιασδήποτε γνώμης εκφραστεί για τα δημόσια πράγματα. Τέλος για τη δημοσίευση ενός αξιοκατάκριτου άρθρου σε εφημερίδα ή περιοδικό τιμωρείται όχι μόνο ο συντάκτης του εντύπου, όπως αναφέρει ο Ποινικός Νόμος, αλλά και ο συγγραφέας του άρθρου, γεγονός το οποίο πλήττει άμεσα την ελευθεροτυπία αφού δεν τιμωρεί μόνο τη δημοσίευση αλλά και τη συγγραφή, βλ. Παύλος Καλλιγάς, «Η Νεαρά περί εξυβρίσεων εν γένει και περί τύπου», *Μελέται*

θέσεις στη διοίκηση όλο και αυξανόταν. Η αντιπάθεια αυτή, η οποία υποδαυλιζόταν από τη διαμάχη ανάμεσα σε εφημερίδες των δύο πλευρών, σημείωσε δραματική έξαρση το φθινόπωρο του 1837 και κατέληξε στη σύλληψη του εκδότη μιας εφημερίδας.²⁶ Μέσα σε αυτό το τεταμένο κλίμα δημοσιεύτηκε ο *Νόμος περί εξυβρίσεων*, στις 5 Δεκ. 1837, προκειμένου να ελεγχθεί η ελευθερία του Τύπου αλλά και η αντίδραση στην παρουσία των Βαυαρών, η οποία υπέκρυπτε βέβαια και το παράπονο του ελληνικού λαού για κάποιες υποσχέσεις που εκκρεμούσαν ανεκπλήρωτες, όπως η παραχώρηση συντάγματος.²⁷ Η ελευθερία του Τύπου πιθανόν να έθετε σε κίνδυνο το σύστημα διακυβέρνησης, αλλά και το νεαρόν του θεσμού στο πλαίσιο του νέου κράτους ενδεχομένως να τον έκανε ακόμη πιο επίφοβο για τη μοναρχία.

Η προστασία των αρχαιοτήτων και ο έλεγχος του Τύπου είχαν ένα κοινό στοιχείο: το κράτος ήθελε να ελέγξει και, κατά συνέπεια, να ποινικοποιήσει, κατά προτεραιότητα, εκείνες τις κοινωνικές συμπεριφορές που απειλούσαν ή εμπόδιζαν την προσπάθειά του να συγκροτηθεί και του στερούσαν τις νομιμοποιητικές του βάσεις.²⁸ Αυτό είναι περισσότερο σαφές κατά την περίοδο στην οποία αναφέρονται τα δύο παραδείγματα. Στη δεκαετία του 1830 το ελληνικό κράτος ήταν νεοσύστατο και σε μεγάλο βαθμό προσωποπαγές. Πολλοί κρατικοί μηχανισμοί δεν είχαν ακόμη εδραιωθεί και πολλοί κρατικοί θεσμοί ήταν δομημένοι με άμεσο σημείο αναφοράς τον απόλυτο μονάρχη. Στις αναφορές που συνέτασσαν οι περίπολοι της Χωροφυλακής στην ύπαιθρο, στη δεκαετία του 1830, οι κύριες δραστηριότητες που καταγράφονταν ως πιθανές να δημιουργήσουν ποινικά κολάσιμες πράξεις ήταν εκείνες που σχετίζονταν με την ασφάλεια του καθεστώτος και της προσωπικής εξουσίας του Όθωνα.²⁹ Σπάνια αναφέρονταν περιστατικά που έθιγαν τη ζωή ή την περιουσία των πολιτών. Βέβαια, η Χωροφυλακή ιδρύθηκε

και *Λόγοι*, Αθήνα, 1899, τ. 1, σ. 160-161. Ο Π. Καλλιγιάς επιμένει ότι πρέπει να διευκρινιστεί σε τι διαφέρει η βασιλική εξουσία από την Κυβέρνηση, σ. 162.

26. Πρόκειται για τον Κ. Λεβίδη, εκδότη της εφημερίδας *Ελπίς*, βλ. John A. Petropoulos, *Πολιτική και συγκρότηση κράτους στο ελληνικό βασίλειο (1833-1843)*, Αθήνα, ΜΙΕΤ, 1985, σ. 313-314.

27. John A. Petropoulos, *Πολιτική...*, ό.π., σ. 302-305, 313-314.

28. Βλ. και Ν. Θεοτοκάς - Ν. Κοταρίδης, «Η απονομή αμνηστίας και χάριτος κατά την οθωνική περίοδο. Καταστολή και αφομοίωση της εξέγερσης», στο Νίκος Θεοτοκάς - Νίκος Κοταρίδης, *Η οικονομία της βίας. Παραδοσιακές και νεωτερικές εξουσίες στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα*, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2006, σ. 59-60.

29. Συχνά πρόκειται για αντίδραση των χωρικών στη φορολογία, δηλαδή κάτι που μπορεί να οδηγήσει σε γενικότερη κινητοποίηση της υπαίθρου και σε αντιδράσεις κατά της βασιλικής εξουσίας, βλ. τις αναφορές της Χωροφυλακής στα ΓΑΚ, *Οθωνικό Αρχείο, Γραμματεία Εσωτερικών*, Φ146.

πρωτίστως για την προστασία της δημόσιας ασφάλειας και αποτελούσε τμήμα του στρατού.³⁰ Εξάλλου είναι γεγονός ότι η απουσία κρατικών μηχανισμών (π.χ. απουσία αστυνομικών τμημάτων για τον έλεγχο και την τιμωρία των πταισμάτων) εμπόδιζε την εφαρμογή αρκετών άρθρων του Ποινικού Νόμου.³¹ «Οι συμβάσεις, δίχως το ξίφος, δεν είναι παρά λόγια».³² Οι διωκτικοί μηχανισμοί, δηλαδή το ίδιο το κράτος, οικοδομούνταν μέσα από την επιλογή και την ποινικοποίηση ορισμένων κοινωνικών συμπεριφορών. Π.χ. ο νόμος περί αρχαιοτήτων, εκτός από την οριοθέτηση της ιδιοκτησίας των αρχαιοτήτων, θέσπιζε τη δημιουργία των ελεγκτικών μηχανισμών οι οποίοι θα προστάτευαν αυτή την ιδιοκτησία.

Το νεοσύστατο κράτος, στην προσπάθειά του να συγκροτήσει τους μηχανισμούς του και να ελέγξει τις κοινωνικές συμπεριφορές διεκδίκησε από την εκκλησιαστική εξουσία αυτόν τον ρόλο³³ τον οποίο κατείχε από αιώνων³⁴, δηλαδή επιδίωξε «να προσδώσει πολιτική λειτουργία στον φόβο του επέκεινα».³⁵ Στις

30. Η σημασία του σώματος αυτού φαίνεται τόσο από τις αρμοδιότητές του όσο και από τη μεταχείριση των ανδρών του από το κράτος, το οποίο τους επιφύλασσε υψηλές αμοιβές και στολές που απέπνεαν κύρος. Αντίθετα, η Αστυνομία, η οποία αφέθηκε στην αρμοδιότητα των δημοτικών αρχών και διαχειριζόταν κυρίως πταισματικές παραβάσεις, δεν απολάμβανε ούτε υψηλούς μισθούς ούτε διακριτική στολή, έχοντας ως μοναδικό της όπλο «την αστυνομική ράβδο», βλ. Χαράλ. Θ. Σταμάτης, *Ιστορία της Αστυνομίας Πόλεων 1921-1971 και οι αστυνομικοί θεσμοί εν Ελλάδι από της βαθείας αρχαιότητος*, Αθήνα 1971, σ. 54-66.

31. Μάουρερ, ό.π., σ. 639-644.

32. Τόμας Χόμπς, *Λεβιάθαν ή Η Ύλη, Μορφή και Εξουσία μιας Εκκλησιαστικής και Λαϊκής Κοινότητας*, Αθήνα, Γνώση, 2006, σ. 237.

33. Πρόκειται για διεργασίες που είχαν ξεκινήσει ήδη από την Επανάσταση, βλ. Νικηφόρος Διαμαντούρος, *Οι απαρχές της συγκρότησης σύγχρονου κράτους στην Ελλάδα, 1821-1828*, Αθήνα, ΜΙΕΤ, 2002, σ. 240-248.

34. Βλ. τη Διακήρυξη της 23 Ιουλίου/4 Αυγούστου 1833 «Περί της ανεξαρτησίας της Ελληνικής Εκκλησίας». Επίσης, το διάταγμα της 15/27 Αυγούστου 1833 «Περί του τρόπου των εργασιών της Συνόδου», όπου για την εκτέλεση των δικαστικών αποφάσεων της Συνόδου (αφορισμοί κ.ά.) απαιτείται επικύρωση της κοσμικής εξουσίας (άρθρ. 5). Παναγιώτης Δ. Μιχαηλάρης, *Αφορισμός. Η προσαρμογή μιας ποινής στις αναγκαιότητες της Τουρκοκρατίας*, Αθήνα, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών 60, *Θεσμοί και Ιδεολογία στη νεοελληνική κοινωνία*, β' έκδοση 2004, σ. 446-449. Ενδεικτικά βλ. στη σ. 448 εγκύκλιο της συνόδου της ελληνικής Εκκλησίας στην οποία, μεταξύ άλλων, αναφέρεται: «α) Πας Επίσκοπος να μην επεμβαίνει ούτε εις δικαστικά ούτε εις πολιτικά πράγματα, β) Να μην εκδίδει αφορισμού έγγραφον, εάν πρότερον δεν συνεννοηθή περί τούτου μετά της πολιτικής αρχής». Κωνσταντίνος Οικονόμος, *Τα Σωζόμενα Εκκλησιαστικά Συγγράμματα*, Αθήνα, τ. Β', 1864, σ. 199. Νικηφόρος Διαμαντούρος, *Οι απαρχές...*, ό.π., σ. 240.

35. Paul Ricoeur, «Εξουσία και βία», στο Hannah Arendt, *Μεταξύ παρελθόντος και μέλλοντος*, Αθήνα, Λεβιάθαν, 1996, σ. 270.

προτάσεις που συνέταξε ο Αδαμάντιος Κοραής, λίγο πριν από την Επανάσταση, για τη διάσωση των αρχαιοτήτων, συνιστούσε να εμποδίζεται η αρχαιοκαπηλία με συμβουλή του Πατριάρχη προς όλο το έθνος, και αν χρειαζόταν με εκκλησιαστική ποινή.³⁶ Η Εκκλησία προεπαναστατικά, και για αρκετούς αιώνες, είχε τον έλεγχο της συμπεριφοράς του ποιμνίου της όχι μόνο σε πνευματικά ζητήματα αλλά και σε θέματα αστικού και ποινικού δικαίου.³⁷ Η εκκλησιαστική εξουσία ασκούσε τον έλεγχο της κοινωνικής συμπεριφοράς μέσα από τον έλεγχο ενός αισθήματος, του θρησκευτικού, και ένα σύνολο αξιών που αποτελούσαν τη χριστιανική ηθική.³⁸ Με όπλο της τα επιτίμια (αφορισμό και άλλες ποινές), ρύθμιζε τις βασικές καθημερινές συμπεριφορές των χριστιανών και απένεμε δικαιοσύνη.³⁹ Η απονομή της δικαιοσύνης ήταν σύμφωνη με τη φύση των αδικημάτων. Δηλαδή, σε ένα δικαιοσύνη όπου το αδίκημα ταυτιζόταν εν πολλοίς με την αμαρτία,⁴⁰ η ποινή ήταν πνευματική. Η αποτελεσματικότητα αυτής της δι-

36. «Από της σήμερον εις το εξής να εμποδισθῇ δια πατριαρχικῆς φιλοστόργου προς ὅλον το γένος συμβουλῆς, και, αν η χρεια το καλέσῃ, δια τῶν ἐκκλησιαστικῶν επιτιμιῶν, να δίδωται, ἢ να πωλήται, ἀπ' ὁποιονδήποτε εις ὁποιονδήποτε ἀνθρώπον ιδιώτην ομόφυλον, ἢ ἀλλόφυλον, ἀντίγραφον εις Ἑλληνικὴν γλῶσσαν γραμμένον». Αδαμάντιος Κοραής, *Προλεγόμενα στους αρχαίους Έλληνες συγγραφείς και η αυτοβιογραφία του*, πρόλογος Κ.Θ. Δημαρά, Αθήνα, ΜΙΕΤ, 1984, τ. Α', *Τα εις την έκδοσιν (1807) του Ισοκράτους Προλεγόμενα*, σ. 256. Βέβαια, η παρότρυνση αφορά πρωτίστως σε χειρόγραφα.

37. Νικόλαος Ι. Πανταζόπουλος, «Εκκλησία και δικαίον εις την χερσόνησον του Αίμου επί Τουρκοκρατίας», στο *Μνημόσυνον Περικλέους Βιζουκίδου*, ΑΠΘ, Επιστημονική Επετηρίς Σχολής Νομικών και Οικονομικών Επιστημών, τ. Η', σ. 709-725. Νικόλαος Δραγούμης, *Ιστορικαί Αναμνήσεις*, επιμ. Άλκης Αγγέλου, Αθήνα, Ερμής, 1973, τ. Α', σ. 145. Για ανάλογα παραδείγματα στη δυτική Ευρώπη βλ. ενδεικτικά, την εκδίκαση υποθέσεων συκοφαντίας από εκκλησιαστικά και κοσμικά δικαστήρια στο J.A. Sharpe, «Such Disagreement betwyx Neighbours»: Litigation and Human Relations in Early Modern England», στο John Bossy (ed.), *Disputes and Settlements. Law and Human Relations in the West*, Great Britain, Cambridge University Press – The Past and Present Society, 1983, σ. 167-187. Επίσης, για τον ρόλο του ιερέα στην επίλυση διαφορών, βλ. Nicole Castan, «The Arbitration of Disputes under the "Ancien Régime"», στο ίδιο, σ. 219-260.

38. Βλ. Νικόλαος Δραγούμης, *Ιστορικαί...*, ό.π., σ. 147. Για τη χρήση των συναισθημάτων στην απονομή δικαιοσύνης, βλ. Έφη Αβδελά, *Δια λόγους τιμής. Βία, συναισθήματα και αξίες στη μετεμφυλιακή Ελλάδα*, Αθήνα, Νεφέλη, 2002, σ. 149-165. Στο εδραιωμένο πλέον ποινικό σύστημα της Ελλάδας, κατά τον Μεσοπόλεμο, είναι φανερό η μετατόπιση από τον έλεγχο του θρησκευτικού αισθήματος στον έλεγχο ή τη διαπραγμάτευση για τον έλεγχο κοινωνικών συναισθημάτων που απορρέουν από αξίες, όπως η τιμή.

39. Βλ. Παναγιώτης Δ. Μιχαηλάρης, *Αφορισμός...*, ό.π., σ. 238, 242-243, 247-260.

40. Η στενή σχέση Εκκλησίας και απονομής δικαιοσύνης αντιστοιχεί στη στενή σχέση αδικήματος και αμαρτίας στη συνείδηση των πιστών. Η σχέση αυτή φαίνεται να συνεχίζεται κατά τις πρώτες δεκαετίες του ελληνικού κράτους όπως δείχνει το λεκτικό των νομοθετικών κειμένων,

καικής εξουσίας της Εκκλησίας είχε ως συνέπεια την προσφυγή σε αυτήν τόσο των αλλόθρησκων όσο και της πολιτικής εξουσίας. Μόνη προϋπόθεση ήταν ο αμαρτήσας να είναι χριστιανός. Στην αντίθετη περίπτωση ποιά ισχύ θα μπορούσε να έχει μια πνευματική ποινή που απέρρεε από ένα μη αποδεκτό δόγμα;⁴¹

Κατά τη διάρκεια της Ελληνικής επανάστασης αλλά και μετά την ίδρυση του ελληνικού κράτους, κατά τις πρώτες δεκαετίες, τόσο οι τοπικές αρχές όσο και η κεντρική εξουσία κατέφευγαν ακόμη στην Εκκλησία για να ελέγξουν τις παραβατικές συμπεριφορές στην ύπαιθρο.⁴² Είναι αλήθεια ότι υπάρχει μια αντίφαση ανάμεσα στην πολιτική της Αντιβασιλείας και του Όθωνα για την υπαγωγή της Εκκλησίας στην κοσμική εξουσία και στην προσφυγή της ίδιας πολιτικής εξουσίας στην Εκκλησία για τον έλεγχο της παραβατικότητας. Αυτό μπορεί να αποδοθεί αφενός στο γεγονός ότι δεν είχαν συγκροτηθεί ακόμη στο νέο κράτος οι δικαιοί, διωκτικοί και κατασταλτικοί μηχανισμοί και αφετέρου στο γεγονός ότι η θρησκεία ήταν ακόμη ο βασικός ηθικός και ιδεολογικός προσανατολισμός του μεγαλύτερου μέρους του πληθυσμού.⁴³

βλ. ενδεικτικά το ψήφισμα της 9/21 Φεβρ. 1835 «περί αμνηστίας, αναγόμενον εις τα προ της 25 Ιανουαρίου (6 Φεβρ.) 1833 γεγόμενα εγκλήματα και σφάλματα: ...Δίδομεν γενικήν αμνησίαν δι' όλα τα προ της 25 Ιανουαρίου (6 Φεβρ.) του τρέχοντος έτουςπραχθέντα πολιτικά εγκλήματα και αμαρτήματα». Βλ. επίσης τις αιτήσεις για βασιλική χάρη στο: ΓΑΚ, Οθωνικό Αρχείο, Υπουργείο Δικαιοσύνης, Φ13 (1833-1835). Για την ηθική χροιά της αμαρτίας, η οποία ταυτίζεται περισσότερο με την πρόθεση διάπραξης ενός αδικήματος, βλ. Τόμας Χομπς, *ό.π.*, σ. 351-352.

41. Παναγιώτης Δ. Μιχαηλάρης, *ό.π.*, σ. 256, 427-434. Βέβαια, η Εκκλησία δεν ήταν ο αποκλειστικός φορέας της ποινικής δικαιοσύνης. Δρούσε παράλληλα ή συμπληρωματικά με τους αντίστοιχους θεσμούς της κοσμικής εξουσίας, βλ. Νικηφόρος Διαμαντούρος, *Οι απαρχές...*, *ό.π.*, σ. 190-191. Βλέπε χαρακτηριστικά τον ανταγωνισμό μεταξύ Βουλευτικού και Εκτελεστικού κατά τη διάρκεια της Επανάστασης για συμμετοχή του Βουλευτικού στην απονομή δικαιοσύνης και συνακόλουθα διατήρηση του παραδοσιακού ελέγχου των προκρίτων επί των χωρικών, σ. 195.

42. Χαράλ. Θ. Σταμάτης, *Ιστορία της Αστυνομίας...*, *ό.π.*, σ. 59-60, Παναγιώτης Δ. Μιχαηλάρης, *ό.π.*, σ. 256, 440-442. Βλ. ακόμη, τη συμβολή του Κλήρου στη σύνταξη του πρώτου Ποινικού Κώδικα, εκείνου της Επανάστασης, το «Απάνθισμα των Εγκληματικών» της Β' εθνικής Συνέλευσης στο Άστρος (1823), Νικόλαος Ι. Πανταζόπουλος, *Το διά της Επαναστάσεως του 1821 θεσπισθέν δίκαιον και οι έλληνες νομικοί*, Θεσσαλονίκη 1971, σ. 18.

43. John A. Petropoulos, *Πολιτική...*, *ό.π.*, σ. 227. Η προσπάθεια υπαγωγής της Εκκλησίας στην κοσμική εξουσία δεν αναιρεί το γεγονός ότι μέρος της κοσμικής εξουσίας διακατεχόταν από τα ίδια θρησκευτικά αισθήματα με τον λαό και ότι μέλη της ηγετικής ομάδας επεδίωκαν να δώσουν στην Εκκλησία μέρος από τη χαμένη της εξουσία στην κοινωνία. Όπως λέει ο Κ.Θ. Δημαράς, «πολλά από τα εθνικά συνθήματα τέμνονται με συνθήματα τα οποία ευνοούν τη θρησκευτικότητα», *Ελληνικός Ρωμαντισμός*, *ό.π.*, σ. 375. Βλ. επίσης, σ. 388-390. Όπως γράφει ο Γ. Δερτιλής, «κατά βάθος, μέσω ενός ηθικού και αξιακού συστήματος θρησκευτικής προέλευσης, η κρατική νομιμότητα εξακολουθεί έως τις μέρες μας να στηρίζεται (και) στην θρησκεία», *Λερναίον...*, *ό.π.*, σ. 120.

Εξάλλου, ακόμη και αν είχαν δημιουργηθεί όλοι οι κρατικοί μηχανισμοί, απαιτούνταν χρόνος ώστε να διαπαιδαγωγηθεί ο λαός στις νέες διοικητικές και δικαστικές διαδικασίες.⁴⁴ Ο Νικόλαος Δραγούμης επισημαίνει τον φόβο του Κυβερνήτη απέναντι στην εφαρμογή νέων δικαστικών συστημάτων, τα οποία θεωρούσε ακατάλληλα για έναν λαό «συνηθισμένον εν διαστήματι τετρακοσίων ετών εις την συνοπτικήν δικαιοσύνην της δημεύσεως, του σκόλοπος, της σπάθης και της αγχόνης».⁴⁵

Ενδεικτική αυτής της μεταβατικής φάσης, δηλαδή της συμπληρωματικότητας της πολιτικής και της εκκλησιαστικής εξουσίας στον έλεγχο των κοινωνικών συμπεριφορών, είναι η περίπτωση του ιεροκήρυκα Παπουλάκου. Ο Παπουλάκος γύρω στα 1847 άρχισε να περιοδεύει στην επαρχία και να κάνει κήρυγμα στους χωρικούς. Εκήρυττε εναντίον της κλοπής, της ληστείας και της ψευδορκίας. Σύμφωνα με εκτιμήσεις της εποχής, ο Παπουλάκος κατόρθωσε ό,τι προσπαθούσαν αλλά δεν κατόρθωναν για πολύ καιρό οι κυβερνητικές διωκτικές αρχές, δηλαδή να μειώσει την παραβατική συμπεριφορά στην ύπαιθρο,⁴⁶ σε τέτοιο βαθμό ώστε οι τοπικές αρχές τον καλούσαν να διδάξει στον τόπο τους ώστε να μειωθεί η ληστεία και άλλες ενδημικές μορφές παραβατικότητας.⁴⁷

Ωστόσο η συνεργασία του κατώτερου κλήρου και των διωκτικών αρχών της πολιτείας παρουσίαζε προβλήματα. Ο κατώτερος κλήρος, μέρος του κόσμου της υπαίθρου, εκδήλωνε την ίδια αντίσταση με τους χωρικούς στην κεντρική εξουσία και στην προσπάθεια επιβολής των κρατικών μηχανισμών και απειλούσε τις αξίες

44. Πολύ περισσότερο δε αφού η παρουσία Βαυαρών σε δημόσιες υπηρεσίες δυσχέραινε την επικοινωνία με τους χωρικούς λόγω γλώσσας, όπως μαρτυρά το παράδειγμα που αναφέρει ο Νικόλαος Δραγούμης: «Αριθ. 3. Άδεια υλοτομίας διά ένα μήνα/ Δασονομείον Γοφτινα/ Ο υποφαινόμενος Κφιστος ψσοννος κάτοικος του δήμου Δυμφανα επαρχίας γοφτινα....», *Ιστορικάί...*, ό.π., τ. Β', σ. 37. Βλ. επίσης μια χαρακτηριστική αίτηση, της 12 Ιουν. 1835, για βασιλική χάρη δύο ατόμων που καταδικάστηκαν για κλοπή: «η δικαιοσύνη καθίσταται αδικία όταν προσαρμοσθή εις ανθρώπους αμαθείς και πάντη αγροίκους και αγνοούντας τα του Νόμου», ΓΑΚ, *Οθωνικό Αρχείο, Υπουργείο Δικαιοσύνης*, Φ13.

45. Νικόλαος Δραγούμης, *Ιστορικάί...*, ό.π., τ. Α', σ. 157.

46. Καίτη Αρώνη-Τσίχλη, *Αγροτικές εξεγέρσεις στην Παλιά Ελλάδα, 1833-1881*, Αθήνα, εκδ. Παπαζήση, χ.χ., σ. 284-291.

47. Πρβλ. τις απόψεις που εξέφρασε ο αρχιμανδρίτης Μητροφάνης ο Οικονομίδης το 1852. Ο αρχιμανδρίτης αποδίδει στο καταστατικό διοίκησης της Εκκλησίας του Μάουρερ πολλά δεινά, όπως τη διαφθορά της δημόσιας ηθικής, τον κλονισμό της κοινωνικής τάξης, τις κλοπές, αρπαγές, ψευδορκίες, δολοφονίες κ.ά., στο Κωνσταντίνου πρεσβυτέρου και Οικονόμου του εξ Οικονόμων, *Τα Σωζόμενα...*, ό.π., σ. 659-660. Τις απόψεις αυτές συμμερίζεται και ο Κωνσταντίνος Οικονόμος, βλ. ό.π., σ. 672.

του νέου κράτους όπως η τάξη και η ασφάλεια του καθεστώτος. Η περίπτωση του Παπουλάκου είναι ένα τέτοιο παράδειγμα αντίστασης στην κεντρική εξουσία.⁴⁸

Το κράτος, προκειμένου να αποδυναμώσει τις άλλες εξουσίες, εκκλησιαστικές και κοσμικές, που δημιουργούσαν διασπαστικές τάσεις προσπάθησε να ελέγξει τη δράση του κατώτερου κλήρου, αλλά και να αντικαταστήσει τις αξίες που ήλεγχαν την κοινωνική συμπεριφορά με νέες αστικές και εθνικές αξίες και συναισθήματα.⁴⁹ Τελικά το νέο κράτος, για να οικοδομηθεί, χρειαζόταν να δημιουργήσει μηχανισμούς που να αντιστοιχούν σε αυτές τις νέες αξίες: ιδιοκτησία,⁵⁰ πατρίδα, ένδοξο παρελθόν, υπακοή στους νόμους.

Ο ορισμός του εγκλήματος λοιπόν συνδέεται στενά με την ύπαρξη του κράτους.⁵¹ Το ελληνικό κράτος όχι μόνο προσπάθησε να ποινικοποιήσει τις κοινωνικές συμπεριφορές που φοβόταν αλλά και διεκδίκησε από άλλες θεσμοθετημένες εξουσίες, όπως η Εκκλησία, τον έλεγχο των κοινωνικών συμπεριφορών, τάση που κατά τα πρώτα χρόνια ταυτίστηκε εν πολλοίς με τον συγκεντρωτισμό. «Ούτω και το δικαστήριο προτίμαται της Εκκλησίας! Και ο ιερέυς ο λειτουργός του θυσιαστηρίου υπηρετεί και τη τραπέζη τη δικαστική, παριστάμενος προς τους δικαστάς εν στολή αγία, μεθ' ἧς ιερουργών παρίσταται τῷ Θεῷ!»⁵² αναγκαστεί ο Κωνσταντίνος Οικονόμος όταν αναφέρεται στον όρκο που δίνεται στα δικαστήρια.⁵³ Πρόκειται για μια τάση που δεν είναι αποκλειστικά ελ-

48. Καίτη Αρώνη-Τσίχλη, *ό.π.*, σ. 286-287. Επίσης, ΓΑΚ, *Οθωνικό Αρχείο, Γραμματεία Εσωτερικών*, Φ171 (έγγραφα Μαΐου και Ιουνίου 1852 δημοτών Μαλευρίου, τοπικών αρχών και υπουργείου Εσωτερικών σχετικά με τη διδασκαλία του Παπουλάκου εναντίον της Κυβέρνησης και την απήχρησή του στον λαό).

49. Για την υποχώρηση του αφορισμού ως συνέπεια της απώλειας ενός πεδίου εξουσίας της Εκκλησίας στο πλαίσιο του εθνικού κράτους, βλ. Μιχαηλάρης, *ό.π.*, σ. 407, 409, 441. Επίσης, Μιχαήλ Γ. Θεοτοκάς, *Νομολογία του Οικουμενικού Πατριαρχείου*, Κωνσταντινούπολη 1897, σ. 339.

50. Ο Αλέξης Ντε Τοκβίλ προτείνει την ιδιοκτησία ως αντίδοτο στην εξάπλωση της φτώχειας, που είναι απότοκος της βιομηχανικής κοινωνίας, και για την εμπέδωση του αισθήματος της τάξης, *Μνημόνιο για τη φτώχεια*, Αθήνα, Πόλις, 2005, σ. 83.

51. Πρβλ. την άποψη των Ν. Θεοτοκά και Ν. Κοταρίδη: «Εδώ, το νομικό πεδίο... στον βαθμό που εδραιώνεται και γενικεύεται, λειτουργεί ως όχημα ηγεμονίας του νέου πολιτικού πολιτισμού και των αντίστοιχων πρακτικών εξουσίας», «Η απονομή της αμνηστίας...», *ό.π.*, σ. 67.

52. Κωνσταντίνος Οικονόμος, *Τα Σωζόμενα...*, *ό.π.*, σ. 438-439. Την αντίδραση του Κωνσταντίνου Οικονόμου για την υπαγωγή της Εκκλησίας στην κοσμική εξουσία και, κατά συνέπεια, την αφαίρεση πολλών από τις εξουσίες που αυτή είχε επί του ποιμνίου της βλ. και στον 3^ο τόμο του ίδιου έργου, όπου η οργή του κατευθύνεται στον Μάουρερ: «Ω Μαύρερε... και την ην ωνόμασας υπερτάτην Εκκλησιαστικήν αρχήν καθυπέταξας εις όλας τας κοσμικάς του Κράτους αρχάς, επιστήσας επί

ληνική.⁵³ Στην ελληνική περίπτωση όμως ορισμένα φαινόμενα είναι πιο διαυγή αφού ο καθορισμός και ο έλεγχος του εγκλήματος συμπίπτουν χρονικά με τη συγκρότηση του κράτους, και, για τον λόγο αυτόν, το πρώτο εξυπηρετεί σε μεγάλο βαθμό το δεύτερο.⁵⁴ Στους Νομοθετικούς όρους που δημοσιεύονται πριν από τον Ποινικό Νόμο του 1834 ποινικοποιείται κατά προτεραιότητα οποιαδήποτε πράξη στρέφεται εναντίον της «κοινής ασφάλειας».⁵⁵

Ας επανέλθουμε όμως στις τρεις κατηγορίες στις οποίες διακρίνεται το έγκλημα, τη διαπροσωπική βία, την ιδιοκτησία και το κράτος για να δούμε τη σχέση αυτών των κατηγοριών στο νεοσύστατο κράτος. Ο ιδιαίτερος ρόλος που έπαιξε το κράτος στον προσδιορισμό του εγκλήματος αυτή την εποχή έθεσε σε δεύτερη μοίρα αλλά δεν αγνόησε τις άλλες μορφές παραβατικότητας που σχετίζονταν περισσότερο με τις διαπροσωπικές σχέσεις και τη δράση των κοινωνικών ομάδων. Εξάλλου και αυτές οι μορφές παραβατικότητας σχετίζονται άμεσα ή έμμεσα με την ύπαρξη του κράτους.⁵⁶ Η διαπροσωπική βία και τα αδικήματα κατά της ιδιοκτησίας στην Ελλάδα ακολουθούν, τόσο πριν όσο και μετά την Ελληνική επανάσταση, μια τάση αντίστροφη από αυτήν που παρατηρείται στη δυτική Ευρώπη. Η διαπροσωπική βία έχει το προβάδισμα έναντι των αδικημάτων κατά της ιδιοκτησίας.⁵⁷

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

των νώτων αυτής υπουργούς, επιτρόπους, νομάρχας, διοικητάς, δικαστάς, και, τέλος, επί κεφαλής αυτής τον κώδικα των ποινικών σου νόμων αντί των ευαγγελικών και Συνοδικών θεσμών», σ. 200.

53. Στην Αγγλία, κατά τον 18^ο αιώνα, το κοσμικό δίκαιο είχε ήδη επικρατήσει ως κύρια νομιμοποιητική ιδεολογία, εκτοπίζοντας τη θρησκευτική αυθεντία, βλ. Douglas Hay, «Property, Authority and the Criminal Law», στο *Albion's Fatal Tree. Crime and Society in Eighteenth-Century England*, Great Britain, Penguin Books, 1977, σ. 58-63.

54. Βλ. στον Αλέξης Ντε Τοκβίλ πώς το ταυτόχρονο στη συγκρότηση της κοινωνίας και των νόμων έχει ως αποτέλεσμα την πλήρη λογική στους νόμους: «Ο χρόνος γεννά πάντοτε, στον ίδιο λαό, διαφορετικά συμφέροντα και επικυρώνει διάφορα δικαιώματα. Όταν έρχεται μετά η ώρα να εδραιωθεί ένα γενικό καθεστώς το καθένα από τα συμφέροντα και τα δίκαια αυτά σχηματίζει ισάριθμα φυσικά εμπόδια που παρεμποδίζουν την οποιαδήποτε πολιτική αρχή (principe) να εκταθεί σε όλες της τις συνέπειες. Μόνο λοιπόν στη γένεση των κοινωνιών μπορεί να υπάρξει πλήρης λογική στους νόμους. Όταν δείτε έναν λαό να απολαμβάνει το πλεονέκτημα αυτό, μη βιαστείτε να συμπεράνετε ότι είναι σοφός. Σκεφτείτε μάλλον πως θα είναι νέος», *Η δημοκρατία...*, ό.π., σ. 139.

55. «Νομοθετικοί όροι περί τιμωρίας των κατά της κοινής ασφαλείας εντός της επικρατείας εγκλημάτων και σφαλμάτων», Ναύπλιο, 9/21 Φεβρουαρίου 1833.

56. Βλ. Γ.Β. Δερτιλής, *Το Λερναίον...*, ό.π.: «το κράτος υπάρχει και λειτουργεί ταυτοχρόνως με όλες τις μορφές του, είναι ένας χαμαιλέων... είναι μόνιμος εταίρος του πλέγματος εξουσίας, ουδέποτε όμως αποκλειστικός», σ. 15, 17.

57. Ρίκα Μπενβενίστε, *Η ποινική καταστολή...*, ό.π., σ. 66-67, 134-135.

Πίνακας
Καταδίκες στο σύνολο των δικαστηρίων της επικράτειας
κατά την περίοδο 1833-1834

Έτος	Αδικήματα κατά των προσώπων	Αδικήματα κατά της ιδιοκτησίας	Αδικήματα κατά των αρχών	Ληστεία - Πειρατεία	Άλλα
Σεπτ. 1833	14	12	10	4	2
Νοέμ. 1833	2	2	3	1	
Δεκ. 1833	7	5	5		1
Ιαν. 1834	6	1	8	1	1
Φεβρ. 1834	3	4	8	4	
Μάρτ. 1834	7	3	5	1	1
Απρ. 1834	3	4	2	4	
Μάι. 1834	3	2	3		
Ιούν. 1834	2	3	1	1	2
Ιούλ. 1834	2	1	2	1	
Αύγ. 1834	2	2	4		
Σεπτ. 1834	4	7	5		1
Οκτ. 1834	4	3	8		
Νοέμ. 1834	3	4	6	1	1
Σύνολο	62	53	70	18	9

Πηγή: Εφημερίς της Κυβερνήσεως, Καταστάσεις της ποινικής δικαιοσύνης 1833-1834. Η ληστεία και η πειρατεία ταξινομήθηκαν χωριστά διότι η ταξινόμησή τους σε μια από τις τρεις κύριες κατηγορίες εξαρτάται από την ερμηνεία του φαινομένου, δηλαδή αν θεωρηθούν ότι θίγουν τη ζωή ή την ιδιοκτησία των θυμάτων ή την πολιτική εξουσία.

Στον πίνακα δίνεται μια εικόνα της παραβατικότητας κατά τα πρώτα χρόνια του ελληνικού κράτους, η οποία είναι πολύ γενική λόγω της ατελούς συγκρότησης των διωκτικών μηχανισμών. Μπορεί να είναι ακριβής ως προς τις υποθέσεις που εκδικάστηκαν, αλλά θα πρέπει να απέχει αρκετά από τα πραγματικά ποσοστά παραβατικότητας. Ωστόσο, η εικόνα είναι ενδεικτική για την υπερίσχυση της διαπροσωπικής βίας αλλά και για το υψηλό ποσοστό αδικημάτων κατά των αρχών. Η διαπροσωπική βία θα διατηρήσει το προβάδισμα σε όλον τον 19ο αιώνα.⁵⁸

58. Βλ. Ρίκα Μπενβενίστε, ό.π. Επίσης, ΓΑΚ, Οθωνικό Αρχείο, Υπουργείο Δικαιοσύνης, Φ13, όπου υπάρχει κατάσταση των καταδίκων στις φυλακές του κράτους: τα αδικήματα που υπερτερούν σχετίζονται με τη διαπροσωπική βία και τη ληστεία. Παρόμοιες τάσεις προκύπτουν και από τον Φ171 του Υπουργείου Εσωτερικών που αφορά στη δεκαετία του 1840 και 1850, ό.π.

Η κυριότερη θεωρία που έχει αναπτυχθεί σχετικά με τη διαδοχή των μορφών παραβατικότητας είναι εκείνη που υποστηρίζει την τάση «de la violence au vol».

Σύμφωνα με αυτήν, οι κοινωνίες του 16ου ή και του 17ου αιώνα που είχαν περισσότερο «πρωτόγονο» και παρορμητικό χαρακτήρα, παρουσίαζαν ένα σχετικά υψηλό ποσοστό διαπροσωπικής βίας. Στον 18ο αι. η κοινωνία γίνεται πιο ειρηνική και εμπορευματοποιημένη και παρουσιάζει ένα υψηλό ποσοστό αδικημάτων εναντίον της ιδιοκτησίας.⁵⁹ Μια παραλλαγή αυτής της ερμηνείας, «από τη βία στην κλοπή», αντιλαμβάνεται την αλλαγή στη μορφή της παραβατικότητας ως μία μετατόπιση από τις αξίες της φεουδαλικής κοινωνίας στις αξίες της αστικής κοινωνίας. Στην πρώτη, η τιμή και η κοινωνική θέση αποτελούν τις μεγαλύτερες αξίες και για τον λόγο αυτόν, τα εγκλήματα στρέφονται εναντίον των προσώπων. Στην αστική κοινωνία, το χρήμα και οι σχέσεις αγοράς αποτελούν τη βάση της κοινωνικής οργάνωσης και για αυτό τα εγκλήματα στρέφονται εναντίον της ιδιοκτησίας.⁶⁰

Όποια και αν είναι η ερμηνεία, η διαπίστωση με την οποία συμφωνούν οι περισσότεροι είναι ότι η εγκληματικότητα ως έννοια δεν υφίσταται πριν από τον 19ο αιώνα. Στον 19ο αιώνα, η συμβολή της στατιστικής είναι καθοριστική στον προσδιορισμό και την οριοθέτηση της «εγκληματικής τάξης»: το έγκλημα δεν είναι πλέον μία πράξη που παρατηρείται ατομικά. Μπορεί να μετρηθεί και κατά συνέπεια, να «αποτελέσει απειλή» για το κοινωνικό σύνολο.⁶¹ Έτσι λοιπόν, χάρη στη στατιστική, μπορούμε πλέον να μιλάμε για εγκληματικότητα. Σύντομα δε, με τη διεύρυνση της εργατικής τάξης, η εγκληματική τάξη ταυτίστηκε με αυτήν και γενικότερα με όλα τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα. Οι φόβοι των μεσαίων και ανώτερων στρωμάτων απέναντι στο άγχος του εκσυγχρονισμού και, παράλληλα, η ανάγκη να ελεγχθεί και να πειθαρχηθεί η εργατική τάξη συνέβαλαν σε αυτή την εγκληματοποίηση των κατώτερων στρωμάτων.⁶² Αυτή η διαπίστωση είναι χρήσιμη όταν προσπαθήσουμε να εξηγήσουμε τις μορφές παραβατικότητας που επικράτησαν στην Ελλάδα του 19ου αιώνα.

59. Michelle Perrot, «Délinquance et système pénitentiaire en France au XIXe siècle», *Annales E.S.C.*, 1, 1975, σ. 75-76.

60. Lawrence Stone, «Interpersonal Violence...», *ό.π.*, σ. 22-30.

61. M.N. Ramsay, «L'évolution du concept de crime. L'étude d'un tournant: l'Angleterre de la fin du dix-huitième siècle», *Déviance et Société*, Genève, 1979, τόμ. 3, No. 2, σ. 132-134, 142-143.

62. Μισέλ Φουκώ, *Επιτήρηση και τιμωρία. Η γέννηση της φυλακής*, Αθήνα, εκδ. Ράππα, 1989, σ. 357-375. Επίσης, Louis Chevalier, *Classes laborieuses et Classes dangereuses à Paris, pendant la première moitié du XIXe siècle*, Hachette, 1984· βλ. ενδεικτικά, σ. 593-613.

Γιατί στην Ελλάδα του 19ου αι. υπερισχύει η βία; Γιατί τα αδικήματα κατά των προσώπων ξεπερνούν τα αδικήματα εναντίον της ιδιοκτησίας; Αν πούμε ότι η εγκληματικότητα είναι προβιομηχανική, δηλαδή ότι σχετίζεται με αξίες που αφορούν άμεσα στο πρόσωπο και όχι στην ιδιοκτησία, ή ότι το επίπεδο εκπολιτισμού της χώρας είναι χαμηλό, δεν εξηγούμε παρά εν μέρει την παραβατικότητα, ακόμη και αν προσδιορίσουμε με ακρίβεια ποιες είναι αυτές οι αξίες. Για να εξηγήσουμε γιατί τα αδικήματα κατά της ιδιοκτησίας δεν έχουν την πρώτη θέση στην Ελλάδα, θα πρέπει να διευρύνουμε τη θεωρία «από τη βία στην κλοπή» εισάγοντας τον ρόλο του κράτους, αλλά και απεγκλωβίζοντας το κράτος από τη μοναδική και μόνιμη ταύτισή του με τις ηγετικές τάξεις.

Αν και το άρθρο αυτό δεν επιδιώκει να αναλύσει τα αδικήματα εναντίον των προσώπων, δηλαδή τη διαπροσωπική βία, και τα αδικήματα εναντίον της ιδιοκτησίας, αλλά να τα συσχετίσει με τα αδικήματα κατά του κράτους, μπορούμε να πούμε, σε μια πρώτη προσέγγιση, ότι εάν τα αδικήματα κατά της ιδιοκτησίας δεν έχουν ιδιαίτερο βάρος – πάντα σε σχέση με τα αδικήματα κατά των προσώπων – αυτό συμβαίνει διότι στην Ελλάδα η ιδιοκτησία της γης δεν ταυτίζεται μόνο με μία κοινωνική τάξη αλλά με όλες. Όλοι έχουν πρόσβαση στην ιδιοκτησία και για τον λόγο αυτόν είναι πιο ήπια η αντίληψη ότι το δικαίωμα της ιδιοκτησίας είναι κάτι ιερό που χρειάζεται να προστατευτεί από τους άλλους.⁶³ Βεβαίως ο Ποινικός Νόμος προστατεύει την ιδιοκτησία, αλλά η ιδιοκτησία από μόνη της δεν κατόρθωσε ποτέ να γίνει το μέσο ελέγχου μιας κοινωνικής τάξης από μιαν άλλη. Στην Ελλάδα, η διεκδίκηση και η όποια απόπειρα συγκέντρωσης γης δεν έγινε τόσο από μια κοινωνική τάξη σε βάρος κάποιας άλλης όσο από όλες τις κοινωνικές τάξεις σε βάρος του κράτους.⁶⁴ Έτσι, μπορεί να εξηγηθεί γιατί τα αδικήματα κατά της ιδιοκτησίας αφήνουν το προβάδισμα στη διαπροσωπική βία.

63. Το γεγονός ότι το δικαίωμα της πλήρους ατομικής ιδιοκτησίας δεν είχε εδραιωθεί για πολλές δεκαετίες στη συνείδηση και στις συναλλαγές των πολιτών, λόγω της μετάβασης από το οθωμανικό δίκαιο στο βυζαντινορωμαϊκό, της ύπαρξης του καθεστώτος των εθνικών γαιών κ.ά., δεν αναιρεί το αίσθημα της ιδιοκτησίας που είχαν οι χωρικοί αλλά και τα ανώτερα κοινωνικά στρώματα ακόμη και στην περίπτωση της απλής κατοχής γης, κληρονομικής ή όχι. Εξάλλου, θα πρέπει να διευκρινίσουμε ότι τα αδικήματα κατά της ιδιοκτησίας δεν αφορούν μόνο στα ακίνητα αλλά και στα κινητά πράγματα που μπορεί να κατέχει κάποιος με δικαίωμα πλήρους κυριότητας. Κατά συνέπεια, ένας εμπρησμός των σπαρτών είναι καταστροφή ξένης ιδιοκτησίας ακόμη και αν αυτή προέρχεται από έναν μισθωμένο αγρό.

64. Σωκράτης Πετμεζάς, *Η ελληνική αγροτική οικονομία κατά τον 19^ο αιώνα. Η περιφερειακή διάσταση*, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, 2003, σ. 25.

Από την άλλη, η διαπροσωπική βία, έχοντας σχέση με την έκφραση μιας αντιπαλότητας και όχι με την ίδια την αντιπαλότητα, μπορεί να εκφράζει τόσο την προσβολή μιας αξίας, όσο και την προσβολή της ιδιοκτησίας ή ακόμη και την προσβολή της κρατικής εξουσίας. Αντί λοιπόν να προσπαθούμε να ερμηνεύσουμε την υπερίσχυση της διαπροσωπικής βίας ταλαντευόμενοι ανάμεσα στη βία και την ιδιοκτησία, μπορούμε να εισαγάγουμε στις ερμηνείες και τον τρίτο πόλο του εγκλήματος που είναι το κράτος. Έτσι λοιπόν, το υψηλό ποσοστό της διαπροσωπικής βίας στον 19ο αιώνα μπορεί να εξηγηθεί, τουλάχιστον εν μέρει, από τον χαμηλό βαθμό εδραίωσης των κρατικών μηχανισμών⁶⁵ και το γεγονός ότι το κύρος των δικαστηρίων είναι μικρό, λόγω της νεαρής τους ηλικίας. Η ιδέα του δικαίου δεν έχει υποκαταστήσει ακόμη την ιδέα της βίας.⁶⁶ Βεβαίως αυτή η διαπίστωση δεν παραμερίζει το γεγονός ότι υπάρχουν και άλλοι λόγοι, όπως ορισμένες παραδοσιακές αξίες (οικογενειακές, θρησκευτικές κ.ά.) οι οποίες επιβιώνουν αρκετό καιρό μετά την εδραίωση του κράτους. Αντιστρόφως όμως, η ύπαρξη αυτών των αξιών, κατά τις πρώτες δεκαετίες του νέου κράτους, δεν αναιρεί τη σημασία της διαδικασίας συγκρότησης του κράτους και της σχέσης του με τη διαπροσωπική βία. Σε κάθε περίπτωση, η διαπροσωπική βία σχετίζεται στενά με τα συναισθήματα των ανθρώπων, δηλαδή με τον θσμικό κόσμο των πρωταγωνιστών της βίας, η δομή του οποίου, ανεξάρτητα από τις αξίες που τον τρέφουν, σχετίζεται με τη δομή της κοινωνίας στην οποία εντάσσεται.⁶⁷

65. Ο Thomas W. Gallant διαπιστώνει ότι στη δεκαετία του 1880 η αστυνόμευση της Αθήνας, από την άποψη του ανθρώπινου δυναμικού, ήταν σε πολύ χαμηλά επίπεδα για την Ευρώπη, βλ. «Crime, Violence and Reform of the Criminal Justice System during the Era of Trikouris», στα Πρακτικά του Συνεδρίου, Κ. Αρώνη-Τσίχλη και Λ. Τρίχα (επιμ.), *Ο Χαρίλαος Τρικούπης και η εποχή του. Πολιτικές επιδιώξεις και κοινωνικές συνθήκες*, Αθήνα, εκδ. Παπαζήση, 2000, σ. 401-410.

66. Αλέξης Ντε Τοκβίλ, *Η δημοκρατία...*, ό.π., σ. 156: «Είναι κάτι το εκπληκτικό το κύρος που οι άνθρωποι αποδίδουν εν γένει στην παρέμβαση των δικαστηρίων. Το κύρος αυτό είναι τόσο μεγάλο ώστε εξακολουθεί να περιβάλλει τον δικανικό τύπο ακόμη και όταν η ουσία δεν υπάρχει πια. Δίνει σώμα στον ίσκιο. Η ηθική δύναμη με την οποία περιβάλλονται τα δικαστήρια καθιστά τη χρήση της υλικής δύναμης απείρως σπανιότερη, γιατί στις περισσότερες περιπτώσεις την υποκαθιστά». Πρβλ. τους χαρακτηρισμούς του Παπουλάκου για τα δικαστήρια τα οποία ονομάζει «γυφτόσπιτα», κάτι που υποδηλώνει ότι το κύρος των δικαστηρίων είναι ακόμη μικρό, βλ. Καίτη Αρώνη-Τσίχλη, *Αγροτικές...*, ό.π., σ. 287.

67. «Δεν μπορεί ο πρώτος τυχών ισχυρός να προσπορίσει στον εαυτό του τη χαρά της σωματικής βίας όταν το μονοπώλιο της σωματικής ισχύος έχει περάσει σε κεντρικές εξουσίες», Norbert Elias, *Η διαδικασία του πολιτισμού. Μία ιστορία της κοινωνικής συμπεριφοράς στη Δύση*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, β' έκδοση, 1997, σ. 304-305.

Το γεγονός ότι οι μηχανισμοί και το κύρος της δικαιοσύνης δεν έχουν ακόμη εδραιωθεί στο νεαρό ελληνικό κράτος μπορεί να μας βοηθήσει να καταλάβουμε γιατί η παρουσία της υλικής βίας είναι έντονη, εκτός από τις διαπροσωπικές σχέσεις, και στο ίδιο το κράτος, τους μηχανισμούς του και τα όργανά του, δηλαδή γιατί είναι έντονη η κρατική βία.⁶⁸ Βεβαίως, η κρατική βία θεωρείται νόμιμη.⁶⁹ Ωστόσο, στην προκειμένη περίπτωση, η βία δεν εκφράζει τη δύναμη του κράτους αλλά αντίθετα την αδυναμία του. Γι' αυτό και η κρατική βία μπορεί να θεωρηθεί δικαιολογήσιμη.⁷⁰

68. John A. Petropoulos, *Πολιτική...*, ό.π., σ. 199. Η βία αυτή εντοπίζεται τόσο στη συμπεριφορά των επίσημων ή εξουσιοδοτημένων οργάνων της πολιτείας όσο και στο ίδιο το ποινικό σύστημα, βλ. τις επιβαλλόμενες ποινές στον Νόμο «Περί εξυβρίσεων εν γένει και περί τύπου» του 1837. Βεβαίως, εδώ, όπως και σε όλο το άρθρο, δεν γίνεται λόγος για το αν εφαρμόζονται ή όχι οι αυστηρές ποινές αλλά για τις προθέσεις που βρίσκονται πίσω από τη θεσμοθέτησή τους. Βλ. επίσης, τις καταδίκες στην κατάσταση της ποινικής δικαιοσύνης που δημοσιεύεται στην *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως*, 1833-1834. Ακόμη, βλ. τις αυστηρές ποινές για αδικήματα που σχετίζονται με τη δημόσια τάξη και ασφάλεια: Με θάνατο τιμωρείται «Όποιος οπλίσθη πολίτας κατά πολιτών... διεγείρει ή επιχειρίση να διεγείρη πόλεμον... όστις λάβη μέρος εις ενόπλιους ή ασπλους συνωμοσίας ή εταιρείας, των οποίων σκοπός ήθελεν εΐσθαι η διαρπαγή, ο φόνος ή η ερημώσις ατόμων ή κοινοτήτων, η πειρατεία, η κατάσχεσις πόλεων, φρουρίων, θέσεων... λαμβάναν πλοίων, καταστημάτων, οικιών ή άλλων κινήτων ή ακινήτων εθνικών κτημάτων ή κοινοτήτων... ή εις τους κατά των εγκλημάτων αυτών αποστέλλομένους παρά των Αρχών υπηρέτας ή στρατιώτας αντιστάσις ή προσβολή. Εις την αυτήν ποινήν υποβάλλεται και όστις συγκροτήση προς τούτο συνωμοσίας ή εταιρείας... όσοι άνευ διαταγής ή αδειας της Κυβερνήσεως συλλέξωσιν ή απογράψωσι στρατεύματα ή στρατιώτας... οι οπλαρχηγοί, οΐτινες, αφού η Κυβέρνησις διατάξη την διάλυσιν και άφεσιν των στρατευμάτων των, επιμένουν εις το να τα διατηρώσι...», στο «Νομοθετικοί όροι περί τιμωρίας...», ό.π. Η κρατική βία εντοπίζεται επίσης στην αμφιλεγόμενη στάση ορισμένων πολιτικών με τη ληστεία, βλ. Ν. Κοταρίδης, «Η υπέρ των ληστών συνηγορία του Θεοδωράκη Γρίβα», στο Νίκος Θεοτοκάς - Νίκος Κοταρίδης, *Η οικονομία της βίας...*, ό.π., σ. 255-286. Τέλος, η κρατική βία εκφράζεται μέσα από τα μέτρα που λαμβάνει η κυβέρνηση κατά των οικογενειών των ληστών για την αντιμετώπιση της ληστείας (εκτοπίσεις κ.ά.) ή τη συμπεριφορά των κρατικών οργάνων στην είσπραξη των φόρων. Ο Τίρς υποδεικνύει τη χρήση της βίας από την αντιβασιλεία, εφόσον κριθεί απαραίτητο, πριν ακόμη αυτή έρθει στην Ελλάδα, βλ. Φρειδερίκος Τίρς, *Η Ελλάδα του Καποδίστρια. Η παρούσα κατάσταση της Ελλάδος (1828-1833) και τα μέσα για να επιτευχθεί η ανοικοδόμησή της*, Αθήνα, εκδ. Τολίδη, χ.χ., τ. Α', σ. 248.

69. Εκτός από την κλασική αναφορά στον Max Weber (βλ. *Η πολιτική ως επάγγελμα*, Αθήνα, εκδ. Παπαζήση, χ.χ., σ. 96-97), βλ. Γ.Β. Δερτιλής, *Λερναίον...*, ό.π., σ. 103-104 και Paul Ricoeur, «Εξουσία και βία», ό.π., σ. 250.

70. Αλλά όχι απαραίτητα και νόμιμη, λέει η Hannah Arendt. Αντίθετα με την άποψη που εκφράζεται στην παραπάνω υποσημ. 69, η Hannah Arendt υποστηρίζει ότι η βία εμφανίζεται εκεί όπου απουσιάζει η δύναμη και ότι η δύναμη κάθε κυβέρνησης δεν χρειάζεται δικαιολόγηση αλλά νομιμοποίηση, ενώ η βία μπορεί να είναι δικαιολογήσιμη αλλά δεν θα είναι ποτέ νόμιμη, Hannah Arendt, *Περί βίας*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2000, σ. 118.

Αυτή η κρατική βία πού στρέφεται; Ποιά είναι η εγκληματική τάξη που θα συγκεντρώσει επάνω της το ενδιαφέρον των νομοθετών και των διωκτικών μηχανισμών; Ποιά είναι η εγκληματική τάξη την οποία φοβάται και θέλει να επιτηρήσει το νεαρό κράτος; Κατά τα πρώτα χρόνια του ελληνικού κράτους το ενδιαφέρον των κυβερνήσεων στράφηκε στον έλεγχο μεγάλων τμημάτων του αγροτικού πληθυσμού και παλαιών αγωνιστών που μετακινούνταν είτε λόγω έλλειψης αγροτικού κλήρου, είτε λόγω καταστροφής των εστιών που προκάλεσαν η επανάσταση και οι εμφύλιες συρράξεις.⁷¹ Αυτός ο αγροτικός πληθυσμός θα μπορούσε να απειλήσει την πολιτική σταθερότητα του κράτους. Πολύ περισσότερο αφού τα εργατικά στρώματα των πόλεων, πάνω στα οποία θα μπορούσαν να ξεσπάσουν οι φόβοι που προκαλούσε η μετάβαση στο νέο κράτος, δεν είχαν ακόμη αποκτήσει πληθυσμιακή και ιδεολογική δύναμη. Ωστόσο η αγροτική τάξη δεν εγκληματοποιήθηκε. Εξάλλου, η συγκροτημένη⁷² φυλακή, δηλαδή ο «προνομιακός χώρος» στον οποίο οι παραβάτες της ευκαιριακής ανομίας, που αποτελούν επίφοβες δυνάμεις λεηλασίας και εξέγερσης, μετατρέπονται σε μια περιορισμένη και κλειστή ομάδα που επιτηρείται σταθερά⁷³, απουσίαζε στα πρώτα χρόνια του ελληνικού βασιλείου, με αποτέλεσμα να αποτρέπεται ο σχηματισμός μιας τέτοιας ομάδας.⁷⁴ Ακόμη και πολύ αργότερα, στη δεκαετία του 1870, ο αμερικανός πρόξενος Κάρολος Τάκερμαν παρατηρούσε ότι στην Αθήνα δεν υπήρχε εγκληματική τάξη, όπως συνέβαινε σε άλλες πρωτεύουσες, υπήρχε μόνο πρόβλημα ληστείας περιορισμένο στα βουνά.⁷⁵

71. John A. Petropoulos, *Πολιτική...*, ό.π., σ. 198. Σύμφωνα με τον Νόμο περί συστάσεως των Δήμων της 27 Δεκ./8 Ιαν. 1834, άρθρ. 3, «Έκαστος υπήκοος του Κράτους πρέπει να ήναι αυτός και η οικογένειά του μέλος Δήμου τινός». Επίσης, ο Νόμος περί προικοδοτήσεως των ελληνικών οικογενειών της 26 Μαΐου 1835, το πρώτο μεγάλο σχήμα διανομής της εθνικής γης, προϋπέθετε την εγγραφή σε δήμο για την απόκτηση εθνικής γης (άρθρ. 2).

72. Κτιριακά και οργανωτικά.

73. Μισέλ Φουκώ, *Επιτήρηση...*, ό.π., σ. 366.

74. Για την κατάσταση των ελληνικών φυλακών βλ. Παύλος Καλλιγιάς, «Περί φυλακών», στο *Μελέται και Λόγοι*, ό.π., σ. 85-86, 98-104.

75. Κάρολος Τάκερμαν, *Οι Έλληνες της σήμερον*, Αθήνα 1877, σ. 294-295. Επίσης, Γιάννης Κολιόπουλος, *Ληστές. Η Κεντρική Ελλάδα στα μέσα του 19^{ου} αιώνα*, Αθήνα, Ερμής, 1979, σ. 245-257. Ιδιαίτερα για τη σχέση ληστείας και πολιτικής βλ. σ. 254-257. Για τον ιδιαίτερο χαρακτήρα της ληστείας στην Ελλάδα και τη μη ταξινόμησή της στο σύνολο των αδικημάτων βλ. Thomas W. Gallant, ό.π., σ. 402, όπου ο συγγραφέας υποστηρίζει ότι στην Ελλάδα υπήρχε «a bandit problem, not a crime problem». Τέλος, ο Γιάννης Μίχος εκλεπτύνει περισσότερο την ίδια θέση, τονίζοντας την ανταγωνιστική σχέση της ληστείας με την επίσημη κρατική εξουσία, «η ληστεία δεν είναι ένα έγκλημα ανάμεσα στα άλλα, είναι ένα εναλλακτικό και αντίπαλο

Όπως εύστοχα έχει διατυπωθεί, στην Ελλάδα, σε αντίθεση με αυτό που συνέβη στη δυτική Ευρώπη, δεν εγκληματοποιήθηκαν τόσο τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα όσο τα ανώτερα, οι «εθνικές ελίτ εξουσίας».⁷⁶ Η εγκληματοποίηση δεν νοείται μόνο ως ποινική δίωξη αλλά ως σύνολο μέτρων που μαρτυρούν τον φόβο και την ανασφάλεια της πολιτικής εξουσίας απέναντι σε μια κοινωνική ομάδα.⁷⁷ Η «εγκληματοποίηση» των ανώτερων στρωμάτων προκύπτει από μέτρα όπως η αποτροπή συγκέντρωσης γης⁷⁸, η αφαίρεση της ένοπλης βάσης τους⁷⁹ και η σταδιακή αφαίρεση εξουσιών και εισοδημάτων, όπως η ενοικίαση δημοσίων προσόδων⁸⁰ ή ακόμη και η ενσωμάτωσή τους στη νέα τάξη πραγμάτων του νεοσύστατου κράτους.⁸¹ Στην τελευταία μάλιστα περίπτωση, η επιτυχής ενσωμάτωση του αντιπάλου μετατρέπεται σε έρεισμα του νέου καθεστώτος. Εν τέλει, η πεποίθηση που προέβαλλε το κράτος στην κοινωνία, μέσω της ποινικής νομοθεσίας, ότι οι ελεγκτικοί και διωκτικοί μηχανισμοί θεσπίστηκαν

σύστημα τάξης και φορολόγησης», από διάλεξη με τίτλο «Τιμωρητικές πρακτικές στο πρώτο μισό του 19^{ου} αιώνα. Το χρονικό μιας αναδιάρθρωσης», στην Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού, στις 7/3/2007. Πρβλ. τις απόψεις της Μαρίας Κορασιδού για τη φιλανθρωπία στην Αθήνα τον 19^ο αιώνα, στο «Οι φιλάνθρωποι μιλούν για τους φτωχούς και τη φτώχεια στην Αθήνα του 19^{ου} αιώνα», *Τα Ιστορικά*, 17, 1992, σ. 385-404. Σε ορισμένα σημεία του άρθρου διαφαίνεται η τάση για την οριοθέτηση μιας εγκληματικής τάξης μεταξύ των κατώτερων στρωμάτων.

76. Σοφία Βιδάλη, *Έλεγχος του εγκλήματος και δημόσια αστυνομία. Τομές και συνέχειες στην αντεγκληματική πολιτική*, Αθήνα-Κομοτηνή, εκδ. Σάκκουλα, 2007, τ. Α', σ. 266.

77. Βλ. το σχόλιο του Νικόλαου Δραγουμή για την καταδίωξη του Τύπου, *Ιστορικά...*, ό.π., σ. 36.

78. W. W. McGrew, *Land and Revolution in Modern Greece, 1800-1881: the transition in the tenure and exploitation of land from ottoman rule to independence*, Kent, Ohio: The Kent State University Press, 1985, σ. 161-162, 221-222. Evi Karouzou, «Las reformas agrarias en Grecia, siglos XIX y XX», *Noticiario de Historia Agraria*, No 6 (1993), σ. 62-66. Σωκράτης Πετμεζάς, *Η ελληνική αγροτική...*, ό.π., σ. 33-34.

79. Ο Μάουρερ υποστηρίζει ότι τα βαυαρικά στρατεύματα που ήρθαν στην Ελλάδα δεν ήρθαν για να καταπιέσουν το ελληνικό έθνος ή να επιβάλουν ένα δεσποτικό καθεστώς, αλλά για να αντιμετωπίσουν την απειλή που αντιπροσώπευαν τα ελληνικά κόμματα, *Ο ελληνικός λαός*, ό.π., σ. 402. Για τη διάλυση των ατάκτων σωμάτων που αποτελούσαν τη στρατιωτική βάση των κομμάτων βλ. John A. Petropoulos, *Πολιτική...*, ό.π., σ. 199-200 και το σχετικό διάταγμα της Αντιβασιλείας «Περί διαλύσεως των ατάκτων στρατευμάτων» της 2/14 Μαρτίου 1833.

80. Σωκράτης Πετμεζάς, *Η ελληνική αγροτική...*, ό.π., σ. 62-75.

81. Βλ. την περίπτωση της ενσωμάτωσης των Μαυρομιχαλαίων στο Χρήστος Λούκος, «Η ενσωμάτωση μιας παραδοσιακής αρχοντικής οικογένειας στο νέο ελληνικό κράτος: η περίπτωση των Μαυρομιχαλαίων», *Τα Ιστορικά*, τεύχ. 2 (Δεκ. 1984), σ. 283-296 και ιδιαίτερα σ. 293-295. Βλ. επίσης, την προσπάθεια απορρόφησης των ατάκτων από τον νέο θεσμό της Χωροφυλακής, John A. Petropoulos, *Πολιτική...*, ό.π., σ. 203.

να καταδιώκουν τα εγκλήματα κατά της ιδιοκτησίας και των προσώπων δεν αντιστοιχούσε ευθέως στη δράση των διωκτικών μηχανισμών, των οποίων η κύρια μέριμνα ήταν η εμπέδωση της δημόσιας ασφάλειας και της πολιτικής εξουσίας. Η δράση των μηχανισμών αυτών και τα μέτρα κατά των επίφοβων ανώτερων στρωμάτων ενισχύουν την άποψη ότι ο ορισμός και η δίωξη του εγκλήματος συνδέεται με την εδραίωση της πολιτικής εξουσίας και λιγότερο με τα συμφέροντα μιας ηγετικής τάξης. Αυτό είναι περισσότερο εμφανές στην περίπτωση της συγκρότησης του κράτους και λιγότερο όταν το κράτος είναι πλέον συγκροτημένο και ταυτίζεται με άλλους «κοινωνικούς εταίρους».⁸² Αν το κράτος υπηρετεί ή όχι τα συμφέροντα μιας ή περισσότερων τάξεων, ηγετικών ή μη, εξαρτάται και από το πώς ορίζουμε το κράτος. Τα πρώτα χρόνια του ελληνικού βασιλείου το κράτος ταυτίζεται εν πολλοίς με τον βασιλιά, την κυβέρνηση και μικρό αριθμό υπαλλήλων. Στις επόμενες δεκαετίες, όταν έχουν συγκροτηθεί αρκετοί από τους μηχανισμούς και τις υπηρεσίες του κράτους, το «σώμα» και οι όψεις του έχουν διευρυνθεί, και εκεί θα πρέπει να αναζητήσουμε πλέον τη συμμετοχή και τη συμπεριφορά των διαφόρων κοινωνικών ομάδων. Επομένως, η εγκληματοποίηση των ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων είναι ένα φαινόμενο που εντοπίζεται χρονικά στις πρώτες δεκαετίες της συγκρότησης του ελληνικού κράτους. Η σταδιακή ενσωμάτωση των παραδοσιακών ηγετικών στρωμάτων στις δυνατότητες που προσέφερε το πολιτικό και οικονομικό πλαίσιο του νέου κράτους⁸³ απομάκρυνε την επικινδυνότητα των ανώτερων στρωμάτων, χωρίς ωστόσο να τη μεταθέσει παράλληλα σε κάποια άλλα κοινωνικά στρώματα.⁸⁴ Τα περιθωριακά στοιχεία των πόλεων, παρόλο το ενδιαφέρον των μεσαίων και ανώτερων στρωμάτων που συγκέντρωσαν επάνω τους⁸⁵, δεν κατόρθωσαν ποτέ να μεταβληθούν σε μια αληθινά επικίνδυνη κοινωνική τάξη.

82. Στην Ισπανία όπου η συγκρότηση του αστικού κράτους προέκυψε από τον ανταγωνισμό κοινωνικών δυνάμεων και θεσμών που προϋπήρχαν (π.χ. η μοναρχία), αυτή η συγκρότηση οφείλεται και στη συμμετοχή της αστικής τάξης η οποία όχι μόνο δεν ποινικοποιείται αλλά ποινικοποιεί και η ίδια, βλ. Pedro Trinidad Fernández, *La defensa de la sociedad. Cárcel y delincuencia en España (siglos XVIII-XX)*, Μαδρίτη, Alianza Editorial, 1991, σ. 78-94. Η ίδρυση της ισπανικής Χωροφυλακής (Guardia civil) το 1845 είχε ως κύριο σκοπό να επιβάλει τον σεβασμό στις νέες έγγιες σχέσεις που προέκυψαν από τις αγροτικές μεταρρυθμίσεις, από τις οποίες κυρίως ωφελήθηκε η αστική τάξη, σ. 92.

83. Χρήστος Λυριντζής, *Το τέλος των «τζακιών», κοινωνία και πολιτική στην Αχαΐα του 19^{ου} αιώνα*, Αθήνα, Θεμέλιο, [1991], όλο και ενδεικτικά σ. 73-74, 87-88, 91, 95.

84. Αλέξης Φραγκιάδης, *Ελληνική οικονομία, 19^{ος}-20ός αιώνας. Από τον Αγώνα της Ανεξαρτησίας στην Οικονομική και Νομισματική Ένωση της Ευρώπης*, Αθήνα, Νεφέλη, 2007, σ. 33.

85. Μαρία Κορασίδου, ό.π.

Αν όμως έπαψε η εγκληματοποίηση των επικίνδυνων για τη συγκρότηση του κράτους τάξεων δεν συνέβη το ίδιο και με τον πολιτικό χαρακτήρα που έλαβε το έγκλημα κατά την οθωνική περίοδο.⁸⁶ Η μορφή που έλαβαν οι κοινωνικές και οικονομικές σχέσεις στην Ελλάδα, αυτή που εμπόδισε τη δημιουργία μεγάλων αποπτωχευμένων μαζών⁸⁷, εμπόδισε και τη στοχοποίηση και την εγκληματοποίηση των κατώτερων στρωμάτων. Έτσι λοιπόν, διατηρήθηκε η στενή σχέση –αλλά βεβαίως όχι αποκλειστική– του προσδιορισμού του εγκλήματος με την πολιτική και την πολιτική εξουσία.⁸⁸

ABSTRACT

ΕΥΗ ΚΑΡΟΥΖΟΥ: *Crime and State Formation in Greece during the Ottonian Period: Priorities in the Penalization of Social Behaviour*

This article examines the relationship between crime and the State through the example of the Hellenic State constitution. It seeks the priorities given by the civil authority to the penalization of social behaviors and the way in which these are related to the Hellenic state constitution, based on the two basic categories in which crime is classified, namely property and interpersonal relations. During the first decades of the Hellenic State constitution, penal legislation was established for the purpose of consolidating the government's mechanism and not to support the leading ranks. The belief set out by the government, through penal legislation, regarding the fact that inspecting and persecuting mechanisms were established to pursue crimes against property and individuals, did not directly correspond to the action of persecuting mechanisms, the main concern of which was the establishment of public security and civil authority.

86. Βλ. Ν. Θεοδοκάς - Ν. Κοταρίδης, «Η απονομή αμνηστίας...», ό.π., σ. 61, όπου εύστοχα χρησιμοποιείται ο όρος «δικαιοπολιτικές διαδικασίες».

87. Βλ. Γ. Β. Δερτιλής, *Ατελέσφοροι ή Τελεσφόροι; Φόροι και Εξουσία στο Νεοελληνικό Κράτος*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 1993, σ. 71-87, 95-102.

88. Δεν εννοούμε ότι τα περισσότερα αδικήματα χαρακτηρίζονται ως πολιτικά αλλά ότι στη βάση του προσδιορισμού τους δεν βρίσκονται πρωτίστως οι κοινωνικές και οικονομικές συγκρούσεις όσο οι πολιτικές και ιδεολογικές.